

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія»
Кафедра практичної психології та інноваційних оздоровчих технологій

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему

Формування стійких рис характеру дитини під впливом стилю виховання

Виконала: студентка 2 курсу, групи ЗПс-24 мгі
спеціальності: 053 Психологія
(код і найменування спеціальності)

_____/Оксана ПЕРЕСАДА
(підпис) (ім'я та прізвище)

Керівник _____/Олександр БАЖЕНОВ
(підпис) (ім'я та прізвище)

Рецензент _____/Вероніка БАКАТАНОВА
(підпис) (ім'я та прізвище)

«До захисту допущено»

В.о. завідувачка кафедри _____/Наталія КУЧЕРЕНКО
(підпис) (ім'я та прізвище)

Нормоконтроль _____/Галина ЮДІНА
(підпис) (ім'я та прізвище)

Секретар ЕК _____/Маргарита МИХАЛЕНКО
(підпис) (ім'я та прізвище)

Харків – 2025 рік

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна
академія»
Кафедра Практичної психології та інноваційних оздоровчих технологій
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Практична психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

в.о. завідувачка кафедри

к.психол.н., доц. Наталія КУЧЕРЕНКО
«__» _____ 20__р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
Пересада Оксана Олександрівна
(ім'я, прізвище студента)

1. Тема «Формування стійких рис характеру дитини під впливом стилю виховання».

керівник роботи Баженов Олександр Володимирович, старший викладач
затверджена наказом по університету від «06» жовтня 2025 р. № №4801-5/3665.

Строк подання студентом роботи 28 листопада 2025 року

2. Перелік питань, які потрібно розробити: провести теоретичний огляд поняття характеру й стійких рис особистості; розкрити зміст і типи батьківських стилів виховання та їхній вплив на розвиток дитини; визначити основні психологічні чинники формування стійких рис у системі «батьки – дитина»; здійснити емпіричний аналіз зв'язків між індивідуально-психологічними рисами батьків, стилем виховання та стійкими рисами характеру дітей, виконати кореляційну обробку даних за обраними методиками; розробити практичні рекомендації та елементи психоедукаційної підтримки батьків щодо формування гармонійного стилю виховання й розвитку стійких рис характеру дитини.

4. План роботи

№ з/п	Назва етапів роботи
1	Визначення теми, мети, завдань, об'єкту та предмета дослідження. Пошук, добір і аналіз наукових джерел з обраної теми.
2	Вибір та узгодження психодіагностичних методик дослідження. Організація та проведення емпіричного дослідження серед сімейних діад батьків та дітей.
3	Опис використаних методик. Проведення статистичної обробки даних (описова статистика, кореляційний та регресійний аналіз), інтерпретація результатів. Формулювання висновку по дослідженню.
4	Завершення роботи над вступом (актуальність, мета, завдання, об'єкт, предмет, методи).
5	Завершення роботи над першим розділом диплому, теоретичною частиною.
6	Розробка психокорекційної програми для дітей та формування психолого-педагогічних рекомендацій для батьків.
7	Подання роботи науковому керівнику для перевірки. Виконання корекції відповідно до зауважень керівника.
8	Подання остаточного варіанта рецензентові. Отримання рецензії та відгуку. Підготовка до захисту дипломної роботи.

5. Дата видачі завдання «07» жовтня 2025 р.

Студент

(підпис)**О.О. ПЕРЕСАДА**

(ініціали, прізвище)

Керівник роботи

(підпис)**Олександр БАЖЕНОВ**

(ім'я, прізвище)

РЕФЕРАТ

Дипломна робота містить: 81 сторінку, 1 рисунок, 5 таблиць, 30 літературних джерел, 6 додатків.

Об'єкт дослідження: Стійкі індивідуально-типологічні риси характеру особистості.

Предмет дослідження: Стійкі індивідуально-типологічні риси характеру дитини, що формуються під впливом стилю виховання в сім'ї.

Мета дослідження: Визначити структурні компоненти стійких індивідуально-типологічних рис характеру дитини та дослідити їх взаємозв'язок зі стилями батьківського виховання та індивідуально-типологічними рисами батьків.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати науково-теоретичні підходи до розуміння поняття «характер» і «стійкі риси особистості» в українській та зарубіжній психологічній літературі.
2. Розкрити сутність і типологію стилів сімейного виховання як психологічного чинника розвитку особистості дитини.
3. Визначити психологічні детермінанти формування стійких рис характеру у системі «батьки – дитина».
4. Емпірично дослідити взаємозв'язки між рисами характеру батьків, стилем виховання та стійкими рисами характеру дитини, зокрема її життєстійкістю.
5. Зробити кореляційний аналіз основних показників по тестам.
6. Розробити практичні рекомендації для гармонізації сімейних взаємин і підтримки розвитку стійких рис характеру.

Практична значущість дослідження полягає у можливості використання його результатів у роботі психологів, педагогів та фахівців, які супроводжують дітей і батьків. Отримані дані можуть застосовуватись для діагностики рис характеру, аналізу стилів виховання та визначення факторів, що підтримують розвиток життєстійкості дитини.

Розроблена психокорекційна програма та психоедукаційні рекомендації можуть бути основою для тренінгів, профілактичних заходів та програм психологічної підтримки родин. Їхнє впровадження сприяє покращенню сімейної взаємодії, зміцненню внутрішніх ресурсів дитини та підвищенню її здатності долати стресові ситуації, що особливо актуально в сучасних умовах.

Ключові слова: характер дитини; стиль сімейного виховання; резильєнтність; життєстійкість; екстраверсія та нейротизм; авторитетний стиль; психологічна саморегуляція.

ABSTRACT

The thesis contains: 81 pages, 1 figure, 5 tables, 30 literary sources, 6 appendices.

Object of study: Stable individual-typological character traits of a personality.

Subject of study: Stable individual-typological character traits of a child formed under the influence of the family parenting style.

Purpose of the study: To determine the structural components of stable individual-typological character traits of a child and to examine their relationship with parenting styles and the individual-typological traits of parents.

Research objectives:

1. To analyze scientific and theoretical approaches to understanding the concepts of “character” and “stable personality traits” in Ukrainian and international psychological literature.
2. To reveal the essence and typology of family parenting styles as a psychological factor in the development of a child’s personality.
3. To identify the psychological determinants of the formation of stable character traits within the “parent–child” system.
4. To empirically study the relationships between parents’ character traits, parenting style, and the stable character traits of the child, including the child’s resilience.
5. To conduct a correlation analysis of the main indicators obtained from the tests.
6. To develop practical recommendations for harmonizing family relationships and supporting the development of stable character traits.

Practical significance of the study lies in the possibility of applying its results in the work of psychologists, educators, and specialists who support children and parents. The obtained data can be used for diagnosing character

traits, analyzing parenting styles, and identifying factors that contribute to the development of a child's resilience.

The developed psychocorrective program and psychoeducational recommendations can serve as the basis for training sessions, preventive activities, and psychological support programs for families. Their implementation improves family interaction, strengthens the child's internal resources, and enhances the child's ability to cope with stressful situations, which is particularly relevant in current conditions.

Keywords: child's character; family parenting style; resilience; hardiness; extraversion and neuroticism; authoritative style; psychological self-regulation.

ЗМІСТ

ВСТУП	10
РОЗДІЛ 1 РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СТІЙКИХ РИС ХАРАКТЕРУ ДИТИНИ	16
1.1. Основні підходи до визначення поняття характеру та стійких рис особистості	16
1.2 Науково-теоретичні підходи до проблеми стилів сімейного виховання в сучасній психології	21
1.3 Психологічні детермінанти формування стійких рис характеру дитини в сімейній взаємодії	24
1.4 Сучасний стан проблеми визначення взаємозв'язку резильєнтності дитини зі стилем батьківського виховання	26
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	30
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СТИЛІВ ВИХОВАННЯ І СТІЙКИХ РИС ХАРАКТЕРУ ДИТИНИ...	32
2.1 Організація та методи емпіричного дослідження	32
2.2 Результати дослідження, їх аналіз та інтерпретація за опитувальником Айзенка (EPI) серед батьків	35
2.3 Результати дослідження за опитувальником стилів батьківського виховання PS-FFQ	38
2.4 Результати дослідження, їх аналіз та інтерпретація за опитувальником Айзенка JEPI для дітей	39
2.5 Результати дослідження, їх аналіз та інтерпретація за шкалою Коннор–Девідсон (CD-RISC-10)	41
2.6 Кореляційний аналіз взаємозв'язків між показниками батьків і дітей	43
2.6.1 Виявлені кореляційні зв'язки у межах дитячої вибірки між	

тестами JEPI та CD-RISC-10	43
2.6.2 Виявлені кореляційні зв'язки у межах батьківської вибірки за результатами тестів EPI та PS-FFQ	45
2.6.3 Кореляційний аналіз взаємозв'язків між показниками батьків та дітей за пройденими тестами	47
2.6.4 Вплив війни, переїзду та загальних чинників на показники у батьків та дітей	49
2.7 Моделювання факторів життєстійкості дитини	51
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	53
РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНА ПРОГРАМА ФОРМУВАННЯ ГАРМОНІЙНОГО СТИЛЮ ВИХОВАННЯ	55
3.1. Теоретичне обґрунтування психокорекційної програми	55
3.2. Мета, завдання та зміст психокорекційної програми.....	57
3.3. Зміст і структура програми	57
3.4. Очікувані результати впровадження програми та критерії її ефективності	59
3.5. Психоедукаційні рекомендації для батьків щодо підтримки життєстійкості дитини	61
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	64
ВИСНОВКИ	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	67
ДОДАТКИ	70

ВСТУП

У сучасних соціально-економічних і культурних умовах українське суспільство переживає глибокі трансформаційні процеси, що впливають на всі сфери життя, зокрема й на сімейні відносини. Війна, вимушене переміщення, зміни соціального статусу, емоційна невизначеність і стресові навантаження позначаються на внутрішньому світі дорослих і дітей. Ці чинники зумовлюють потребу у переосмисленні підходів до виховання, підтримки, формування стійкості та психологічної рівноваги особистості в родині.

Сім'я є базовим соціальним інститутом, у якому закладаються основи характеру, моральних переконань, емоційної стабільності й соціальної поведінки дитини. Саме в родині дитина вперше стикається з моделями спілкування, пізнає межі дозволеного, вчиться долати труднощі, формує довіру до світу й упевненість у собі. Батьківське виховання виступає не лише педагогічним, а передусім психологічним процесом. Це система впливів, у якій особистість батьків і їхній стиль взаємодії з дитиною безпосередньо впливають на становлення її внутрішнього світу.

У світовій та українській психологічній науці проблема характеру та сімейного впливу вивчалася у працях класиків і сучасних дослідників. Серед них З. Фрейд, Е. Еріксон, А. Адлер, К. Роджерс, Г. Айзенк, а також провідні представники української психологічної школи Г. Костюк, І. Бех, С. Максименко, М. Савчин, М. Сичинська. Їхні роботи підкреслюють, що становлення індивідуальних і стійких рис особистості відбувається у тісному зв'язку з емоційним кліматом родини та особливостями батьківського виховання.

У сучасних дослідженнях також привертається увага до ролі стилів виховання (Д. Баумрінд, М. Мак-Кобі та Дж. Мартін), що визначають якість сімейної взаємодії та створюють умови для розвитку

відповідальності, саморегуляції й життєстійкості дитини. Новітні роботи (напр., Шині та Велаюдган) демонструють багатовимірність батьківських впливів і їхній значущий зв'язок із формуванням психологічно зрілої особистості.

У контексті цих наукових підходів особливої уваги набуває питання того, як саме стиль виховання сприяє або перешкоджає становленню стійких рис характеру, що забезпечують дитині впевненість, емоційну стабільність, здатність долати труднощі й вибудовувати конструктивні взаємини з оточенням.

Актуальність дослідження:

Сучасні умови життя українських сімей позначені тривалими соціальними викликами, воєнною нестабільністю та підвищеним психологічним навантаженням, що суттєво впливає на емоційний стан, поведінкові прояви та адаптаційні можливості дітей. У таких обставинах особливої ваги набуває питання того, як сімейне середовище формує стійкі риси характеру, які забезпечують дитині здатність зберігати рівновагу, долати труднощі й адаптуватися до змін. Саме тому вивчення впливу стилю виховання на становлення особистості дитини сьогодні має не лише наукове, а й важливе соціальне значення.

У працях С. Максименка, І. Беха, М. Савчин і П. Лушина підкреслюється, що характер дитини формується в системі щоденної взаємодії з дорослими, де поєднуються темперамент, емоційний клімат сім'ї та стиль виховання. М. Сичинська показує, що якість батьківсько-дитячої комунікації визначає стабільність і зрілість характерологічних рис підлітка. Зарубіжні дослідження (Д. Баумрінд, М. Мак-Кобі та Дж. Мартін) доводять, що саме поєднання підтримки й вимогливості створює умови для розвитку відповідальності та внутрішньої організованості.

Важливою складовою характеру є резильєнтність, яку Е. Гротберг трактує як здатність відновлюватися після труднощів і використовувати підтримку дорослих як ресурс. Сучасні українські дослідження (М. Сичинська, П. Лушин) підтверджують, що стиль виховання безпосередньо впливає на життєстійкість дитини, а через неї – на формування її емоційної стабільності, саморегуляції та інших стійких рис характеру.

Попри значний науковий доробок, питання комплексного впливу стилю виховання на стійкі риси характеру та резильєнтність дітей у сучасних українських умовах досі недостатньо конкретизоване. Особливо це стосується сімей, що зазнали вимушеного переселення чи втрати звичного середовища.

У зв'язку з цим тема набуває особливого теоретичного й практичного значення. Отримані результати можуть бути використані у психологічній та освітній практиці для створення програм підтримки сімей, розвитку життєстійкості та формування гармонійного стилю виховання в умовах тривалого стресу.

Об'єкт дослідження: стійкі індивідуально-типологічні риси характеру особистості.

Предмет дослідження: стійкі індивідуально-типологічні риси характеру дитини, що формуються під впливом стилю виховання в сім'ї.

Метою дипломної роботи було визначити структурні компоненти стійких рис характеру дитини та дослідити їх взаємозв'язок зі стилями батьківського виховання та індивідуально-типологічними рисами батьків.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати науково-теоретичні підходи до розуміння поняття «характер» і «стійкі риси особистості» в українській та зарубіжній психологічній літературі.

2. Розкрити сутність і типологію стилів сімейного виховання як психологічного чинника розвитку особистості дитини.

3. Визначити психологічні детермінанти формування стійких рис характеру у системі «батьки – дитина».

4. Емпірично дослідити взаємозв'язки між рисами характеру батьків, стилем виховання та стійкими рисами характеру дитини, зокрема її життєстійкістю.

5. Зробити кореляційний аналіз основних показників по тестах.

6. Розробити практичні рекомендації для гармонізації сімейних взаємин і підтримки розвитку стійких рис характеру.

Методи дослідження:

- *теоретичні*: аналіз, узагальнення, порівняння наукових джерел;

- *емпіричні*: опитувальник Айзенка ЕРІ для дорослих, опитувальник Айзенка JEPI для дітей, шкала життєстійкості Коннора–Девідсона (CD-RISC-10), опитувальник стилів виховання PS-FFQ, соціально-демографічна анкета;

- *статистичні*: кореляційний аналіз Пірсона, описова статистика, графічна інтерпретація результатів, регресійний аналіз.

Організація дослідження.

Емпіричне дослідження проводилося серед 44 учасників, які склали діади батько/мати – дитина підлітково віку. Опитування здійснювалося анонімно, на добровільних засадах, із дотриманням етичних норм психологічного дослідження. Опитування проводилось дистанційним чином, шляхом заповнення Google Forms.

Наукова новизна: у магістерській роботі представлено комплексний аналіз як поєднання індивідуально-типологічних рис батьків, їхній стиль виховання та особливості сімейної взаємодії пов'язуються зі становленням стійких рис характеру дитини – емоційних, комунікативних, волевих та адаптивних. Отримані результати уточнюють психологічні механізми впливу батьківської емоційної стабільності, підтримки та послідовності на розвиток характерологічних якостей підлітків, включно з їхньою життєстійкістю як важливим компонентом сформованого характеру.

Дослідження інтегрує показники дорослих і дітей, дозволяючи глибше описати міжпоколінні зв'язки у формуванні сталих особистісних властивостей. Виявлено, що врівноваженість батьків і їхній авторитетний стиль взаємодії пов'язані з емоційною стабільністю, соціальною відкритістю та вищим рівнем саморегуляції дитини. Підтверджено роль життєстійкості як інтегративної характеристики, що опосередковує вплив стилю виховання на формування зрілого, адаптивного та психологічно стійкого характеру підлітка.

Практична значущість дослідження полягає у можливості використання його результатів у роботі психологів, педагогів та фахівців, які супроводжують дітей і батьків. Отримані дані можуть застосовуватись для діагностики рис характеру, аналізу стилів виховання та визначення факторів, що підтримують розвиток життєстійкості дитини.

Розроблена психокорекційна програма та психоедукаційні рекомендації можуть бути основою для тренінгів, профілактичних заходів та програм психологічної підтримки родин. Їхнє впровадження сприяє покращенню сімейної взаємодії, зміцненню внутрішніх ресурсів дитини та підвищенню її здатності долати стресові ситуації, що особливо актуально в сучасних умовах.

Структура дипломної роботи.

Дипломна робота містить вступ, три розділи (теоретичний, емпіричний та практичний), висновки, список використаних джерел і додатки. Загальний обсяг роботи становить 81 сторінку машинописного тексту й включає 5 таблиць, 1 рисунок та 30 джерел літератури.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СТІЙКИХ РИС ХАРАКТЕРУ ДИТИНИ

1.1. Основні підходи до визначення поняття характеру та стійких рис особистості

Формування характеру – одна з ключових проблем психологічної науки, що завжди перебувала в полі уваги як західних, так і українських дослідників. Поняття «характер» в психології трактується як система індивідуальних властивостей особистості, що визначають типові способи її поведінки та ставлення до себе, інших людей та світу.

У західній традиції поняття характеру розвивалося в межах різних шкіл – психоаналітичної, гуманістичної, біхевіористичної та рисової. Зигмунд Фрейд вважав, що характер є похідним від структури особистості, зокрема взаємодії ід, его та суперего, а його основи формуються в дитинстві через внутрішні конфлікти та механізми захисту [5].

Пізніше Ерік Еріксон розвинув цю ідею, показавши, що розвиток характеру пов'язаний із психосоціальними кризами на кожному етапі онтогенезу; подолання цих криз сприяє становленню стійких рис, зокрема довіри, ініціативності та ідентичності особистості [2].

К. Г. Юнг звертав увагу на індивідуальну структуру особистості як єдність свідомого й несвідомого [5]. На його думку, характер зумовлений домінуванням певних психічних функцій (мислення, почуття, інтуїція, сенсорика) та спрямованістю – екстраверсією чи інтроверсією. Цей підхід став основою подальших типологій Айзенка та Майерс–Бріггс [21, 22].

У гуманістичній психології (К. Роджерс, А. Маслоу, В. Франкл) характер розглядається як динамічна структура, що розвивається в процесі

самоактуалізації та пошуку життєвого змісту. К. Роджерс вважав, що зрілий характер є результатом достатньо позитивного життєвого досвіду та відкритості до нового [5], а В. Франкл бачив його в здатності людини знаходити сенс навіть у стражданні та випробуваннях [15].

Біхевіористи (Д. Ватсон, Б. Скіннер) відкидали ідею внутрішньої структури характеру, вважаючи його результатом набутого досвіду та закріплених поведінкових реакцій. Згодом соціально-когнітивна психологія (А. Бандура, Д. Роттер) доповнила цей підхід, підкресливши роль самоефективності, очікувань і соціального навчання в розвитку характеру та стійких особистісних рис [5].

Сучасна психологія поєднує ці традиції в рамках теорії рис (Г. Олпорт, Р. Кеттелл, П. Коста, Р. Мак-Крей). Олпорт визначав риси як нейропсихічні схильності, що спрямовують поведінку в різних ситуаціях і залишаються відносно стабільними у часі. Він розрізняв кардинальні, центральні та вторинні риси [12, 21].

На його основі П. Т. Коста та Р. Р. МакКрей було створено модель «Велика п'ятірка» [19]. В ній стійкі риси характеру розглядають як стабільні індивідуальні особливості, що визначають поведінку, емоційні реакції та стиль взаємодії з оточенням. Особистість описується через п'ять ключових вимірів: екстраверсію, яка охоплює соціальність, енергійність і активність; доброзичливість, пов'язану з довірою, чуйністю та схильністю до співпраці; сумлінність, що відображає організованість, самодисципліну й відповідальність; емоційну стабільність (протилежність нейротизму), яка характеризує врівноваженість і стійкість до стресу; а також відкритість досвіду – показник гнучкого, інтелектуально допитливого й творчого мислення. Разом ці фактори формують цілісну структуру особистості та пояснюють індивідуальні відмінності в адаптації людини до життєвих ситуацій.

Українська наукова традиція у вивченні характеру та стійких рис особистості розвиває це розуміння, поєднуючи науковий і гуманістичний

підхід. В національній психології проблема характеру розглядається у взаємозв'язку із цілісним розвитком особистості, її моральними, емоційно-вольовими та ціннісними характеристиками.

Традиція осмислення характеру починається ще з педагогічних ідей Григорія Сковороди, який підкреслював значення «сродної праці» та природної схильності людини як основи її характеру. Ця філософська лінія – єдність природного та духовного згодом стала методологічною основою для українських психологів ХХ століття [5].

У системному плані поняття характеру як психологічної структури було розроблено Г. С. Костюком, який вважав, що характер відображає «індивідуальну історію становлення особистості», що формується у процесі діяльності й спілкування. На його думку, характер – це «система стійких ставлень до дійсності», яка опосередковує мотиви поведінки людини [6].

І. Д. Бех розглядав характер як вищий прояв духовно-морального розвитку особистості. Він підкреслював, що справжній характер неможливий без внутрішнього морального саморегулювання, здатності до вольового контролю та усвідомленого вибору. У своїй концепції «виховання особистості» Бех визначав характер як «результат саморозвитку людини на основі внутрішньої свободи та відповідальності» [1].

С. Д. Максименко у межах психології розвитку трактує характер як інтегровану систему індивідуально-психологічних властивостей, що забезпечують єдність поведінки та спрямованості особистості. На його думку, характер формується у діяльності, у постійному «перетворенні внутрішніх потенціалів у способи дії», а його стійкість визначається мірою самосвідомості [5].

О. І. Власова у своїй «Педагогічній психології» підкреслювала зв'язок характеру з процесом соціалізації. На її думку, стійкі риси формуються як результат засвоєння соціальних норм, ідеалів та ролей, але набувають

індивідуального змісту залежно від ціннісних орієнтацій і життєвого досвіду особистості [12].

Вагомий внесок у дослідження характеру зробив також О. Ф. Бондаренко, який розглядав характер як структуру, що поєднує темперамент, здібності, спрямованість і досвід. У контексті психологічної допомоги він підкреслював важливість усвідомлення людиною власних стійких рис як умови ефективної саморегуляції [2].

Таким чином, українська наукова традиція розглядає характер не лише як сукупність індивідуальних рис, а як духовно-моральну структуру особистості, що формується в діяльності, спілкуванні та під впливом виховного середовища. Стійкі риси постають не вродженими, а набутими характеристиками, які відображають інтеграцію природних задатків, соціального досвіду й свідомих зусиль особистості.

Риси характеру – це стійкі індивідуальні особливості людини, які визначають її типові способи поведінки, ставлення до себе, інших людей, праці, суспільства та природи. Вони є своєрідними "поведінковими константами", які забезпечують послідовність і передбачуваність дій особистості.

У підсумку, до основних рис характеру різні автори відносять:

- Вольові риси: рішучість, наполегливість, витримка, самодисципліна, самоконтроль, організованість, внутрішня зібраність, уміння долати труднощі, цілеспрямованість, послідовність у діях.
- Емоційні риси: емоційна стійкість, врівноваженість, оптимізм, чутливість, емпатія, керованість емоцій, здатність до емоційної рефлексії, здатність до емоційної саморегуляції.
- Моральні риси: чесність, справедливість, порядність, совісність, гуманність, гідність, відповідальність перед іншими, внутрішня моральна стійкість, доброта, щирість, вдячність, любов.

- Комунікативні риси: товариськість, відкритість, доброзичливість у спілкуванні, тактовність, ввічливість, повага до іншого, відвертість, толерантність, здатність до співпраці.
- Соціальні риси: взаємоповага, альтруїзм, здатність підтримувати інших, соціальна надійність, відповідальне виконання соціальних ролей, адаптивність, готовність діяти у спільних інтересах.
- Інтелектуальні риси: допитливість, гнучкість мислення, критичність, рефлексивність, самостійність суджень, здатність до аналізу, здатність до передбачення, усвідомленість у прийнятті рішень.
- Особистісно-саморозвивальні риси: самоповага, впевненість у собі, внутрішня свобода, працелюбність, ініціативність, здатність до саморозвитку, інтегрованість переживань і волі, уміння перетворювати зовнішні вимоги у внутрішні переконання, здатність до свідомого вибору, відповідальне самовизначення.

Узагальнюючи проаналізовані підходи, можна стверджувати, що поняття характеру є одним із ключових у психології й водночас одним із найскладніших для точного визначення. У різних теоретичних традиціях воно охоплює як внутрішню систему ставлень, цінностей і мотивів, так і типові способи поведінки людини у взаємодії з оточенням. Аналіз класичних і сучасних концепцій, зокрема української наукової школи, засвідчує, що стійкі риси характеру формуються у діяльності та спілкуванні, відображають рівень самосвідомості й моральної зрілості та виступають інтегральними психологічними утвореннями, які забезпечують стабільність особистості й визначають її стилі реагування в різних ситуаціях. Таким чином, характер розвивається як результат взаємодії природних задатків, соціального середовища й цілеспрямованого виховного впливу, поєднуючи в собі емоційні, вольові, моральні, соціальні й інтелектуальні компоненти, що формують цілісну індивідуальність людини.

1.2. Науково-теоретичні підходи до проблеми стилів сімейного виховання в сучасній психології

Сімейне виховання є одним із ключових чинників психологічного розвитку дитини, оскільки саме в родинному середовищі дитина вперше стикається з моделями взаємодії, які визначають її базові уявлення про себе, інших людей і структуру міжособистісних стосунків. Тут відбувається первинна соціалізація, становлення емоційно-вольової сфери, засвоєння моральних норм і моделей поведінки.

В сучасній психології підкреслюється, що у вихованні дітей важливий не лише прямий батьківський вплив, а й атмосфера щоденного спілкування. У цьому контексті стиль виховання розглядається як інтегральний компонент сімейної взаємодії, що відображає ставлення батьків до дитини, їхні очікування, ступінь теплоти, підтримки та структурованості комунікації. А також як сталу систему батьківських установок, емоційних проявів і способів взаємодії, що визначає характер соціалізації й формування стійких рис особистості.

Класичну типологію стилів виховання у середині ХХ ст. запропонувала Д. Баумрінд, яка на основі спостережень за взаємодією батьків і дітей виокремила три основні стилі: авторитарний, авторитетний та потуральний (ліберальний) [17].

В подальших роботах М. Мак-Кобі та Дж. Мартіна [12, 26] ця модель була розширена до чотирьох стилів, доповнених байдужо-індиферентним, який характеризується низьким рівнем як контролю, так і прийняття. Основою типології стали дві координати – *вимогливість* і *теплота (прийняття)*, поєднання яких визначає характер виховного впливу. Це дозволило представити стилі виховання як результат поєднання рівня контролю та прийняття батьків.

Авторитетний стиль поєднує чіткі правила з емоційною підтримкою, створюючи умови для розвитку самоконтролю та відповідальності. Авторитарний стиль ґрунтується на жорсткому контролі й підпорядкуванні, що

часто супроводжується зниженою емоційною доступністю батьків. Поблажливий стиль характеризується високою теплотою за мінімальних вимог, через що дитина отримує недостатньо структуроване середовище. Індиферентний стиль поєднує низьку вимогливість і брак залученості, що призводить до дефіциту підтримки й нестабільності меж у вихованні.

У дослідженнях останніх десятиліть відзначається тенденція до багатовимірного аналізу стилів виховання. Так, у роботі Шині та Велаюдган створено опитувальник PS-FFQ (Parenting Style Four Factor Questionnaire) [12], який дозволяє оцінити чотири незалежні виміри: *авторитарність, авторитетність, індиферентність і потурання*. Ця модель має ширше застосування в міжкультурних дослідженнях, оскільки враховує контекстні особливості сімейних цінностей та соціальних норм.

Сучасні метааналізи М. Пінкварт і Р. Каузер [28] свідчать, що авторитетний стиль має найсприятливіший вплив на розвиток стійких рис характеру дитини – відповідальності, самоконтролю, впевненості, емпатії. Він поєднує чіткі межі, певну вимогливість, емоційну включеність і діалогічність. Водночас надмірна авторитарність або емоційна байдужість з боку батьків підвищують ризики тривожності, імпульсивності, низької самооцінки.

У руслі позитивної психології Селігман М. та Чіксентмігайї М. [29] акцент зміщується на виховання через підтримку сильних сторін дитини, розвиток оптимізму, почуття значущості, уміння долати труднощі. Такий підхід сприяє формуванню стійких рис характеру – відповідальності, наполегливості, емоційної стабільності, що безпосередньо пов'язано з майбутньою життєстійкістю (resilience).

Сучасна українська наука розглядає стиль виховання як психологічний механізм соціалізації, що визначає розвиток емоційної стабільності, волевих якостей та моральної саморегуляції дитини. На думку С. Максименка [5], характер формується в процесі опосередкованої взаємодії з дорослими, через

засвоєння моделей поведінки, що набувають рис стійких диспозицій. Батьківський стиль у цьому контексті є провідним чинником, який або сприяє гармонійному становленню особистості, або створює передумови для внутрішніх конфліктів і тривожності.

У вітчизняній психології значну увагу приділяється впливу крайніх форм батьківської поведінки – гіперопіки та гіпоопіки. Гіперопіка проявляється у надмірному контролі, обмеженні самостійності та тривожному ставленні дорослих, що може призводити до залежності, невпевненості й емоційної нестійкості дитини. Гіпоопіка, навпаки, пов'язана з браком уваги та підтримки, через що в дітей формується почуття покинутості й труднощі з довірою до оточення, що ускладнює розвиток відповідальності та стійких рис характеру. Як зазначає Н. Чепелєва, саме баланс між прийняттям і помірною вимогливістю створює сприятливі умови для психологічного благополуччя дитини та розвитку її життєстійкості [6, 11].

Окрему увагу заслуговує екофасилітативний підхід, запропонований П. Лушиним і розвинений у роботах Я. Сухенко та М. Сичинської [4, 12]. Цей підхід розглядає сім'ю як *екопсихологічну систему*, у якій розвиток дитини можливий лише за умови партнерської взаємодії, діалогу й взаємної підтримки.

Згідно з концепцією екофасилітації, ефективне виховання полягає не в контролі чи моралізуванні, а у створенні безпечного психологічного простору, де дитина має змогу рефлексувати, робити помилки й навчатися на власному досвіді. Така модель сприяє формуванню життєстійкості, емоційної зрілості та здатності до саморегуляції – тобто саме тих характеристик, що визначають стійкий характер і зрілу особистість.

Дослідження М. Сичинської [12] значно розширює наукове розуміння стилів сімейного виховання, інтегруючи їх у контекст батьківсько-дитячих взаємин. Авторка розглядає стиль не як фіксовану модель поведінки, а як *динамічну систему емоційної, поведінкової та ціннісної взаємодії між*

батьками й дитиною. У своїй моделі вона виділяє три основні типи таких взаємин:

- Довішливо-включені, що відповідають авторитетному стилю виховання, характеризуються емоційною відкритістю, стабільністю, співпрацею та безпечною прив'язаністю. Вони сприяють формуванню в дітей упевненості, гнучкості та самоконтролю.
- Дистанційовано-компенсаторні, де переважає суперечливість, надмірна опіка чи контроль при нестачі емоційного тепла. Такі стосунки часто породжують залежність дитини, невпевненість і зниження здатності до саморегуляції.
- Авторитарно-відчужені, що поєднують холодність, жорсткість і гіпоопіку; вони провокують емоційне відчуження, тривожність і низьку самооцінку підлітків.

Стилі виховання визначають якість сімейної взаємодії та закладають основу емоційного розвитку дитини. Узагальнюючи різні наукові підходи, можна стверджувати, що найбільш сприятливим є стиль, який поєднує підтримку, послідовність і повагу до автономності дитини, оскільки саме він сприяє формуванню життєстійкості та стійких рис характеру.

1.3. Психологічні детермінанти формування стійких рис характеру дитини в сімейній взаємодії

Формування стійких рис характеру дитини є складним, багаторівневим процесом, у якому взаємодіють індивідуально-психологічні особливості особистості, особливості сімейної системи, стиль виховання, емоційна атмосфера в родині та соціальні умови.

Як підкреслює С. Максименко [5], характер не передається генетично, а формується у процесі розвитку, коли природні властивості особистості –

темперамент, емоційна чутливість, когнітивна гнучкість – під впливом виховання набувають форми стійких рис. Відтак, сімейна взаємодія виступає ключовим детермінантом, що визначає напрям становлення характеру дитини – або у бік зрілості, самоконтролю та відповідальності, або у бік тривожності, залежності й внутрішньої нестабільності.

Поняття психологічної детермінації передбачає наукове обґрунтування того як зовнішні й внутрішні чинники взаємопов'язано зумовлюють формування особистості. У сімейному контексті це означає, що характер дитини розвивається внаслідок взаємодії двох систем – внутрішньої (психічної організації дитини) та зовнішньої (виховних впливів батьків).

До внутрішніх чинників належать природжені властивості психіки дитини – темперамент, рівень емоційної збудливості, потреба у спілкуванні, здатність до саморегуляції.

Згідно з концепцією Г. Айзенка, два базові виміри – *екстраверсія* та *нейротизм* – визначають поведінкові тенденції дитини [22]. Екстраверти більш відкриті, соціальні, емоційно експресивні; інтроверти – схильні до самопостереження, внутрішньої концентрації. Високий рівень нейротизму проявляється у чутливості до стресу, схильності до тривожності, емоційних коливань.

У контексті сімейної взаємодії ці риси мають вирішальне значення. Дитина з високим рівнем емоційної реактивності потребує спокійного, врівноваженого та підтримувального стилю виховання, який знижує рівень тривожності й формує довіру. Натомість гіперопіка чи суворий контроль лише підсилюють емоційну нестабільність.

Як показують українські дослідження [11, 14], розвиток стійких рис характеру залежить від того, наскільки темперамент дитини знаходить адекватне віддзеркалення у батьківських реакціях. Якщо батьки розуміють індивідуальні особливості дитини, вона формує самоповагу, витримку й упевненість.

Системно-екологічний підхід Бронфенбреннер Ю., Лушина П.В. [4, 18] розглядає родину як *мікросистему*, у якій формуються базові способи адаптації до життя, довіри, емоційної рівноваги. Якщо сімейне середовище стабільне, підтримувальне та емоційно безпечне – дитина розвиває впевненість і соціальну відкритість. Якщо ж воно конфліктне чи непослідовне – зростає ризик формування неадаптивних характерологічних рис.

Соціальне оточення родини, рівень її згуртованості та стабільності є ще однією групою чинників, що детермінують розвиток характеру. Дослідження українських Пінчук Н.І. [7] доводять, що емоційний клімат сім'ї, підтримка між батьками, узгодженість вимог створюють умови для внутрішнього спокою дитини. В умовах війни чи соціальної нестабільності стабільна взаємопідтримка в родині стає головним захисним фактором, який допомагає зберегти життєстійкість і формує у дитини стійкі ціннісні орієнтири.

Підсумовуючи, можна зазначити, що формування стійких рис характеру дитини відбувається під впливом складної системи детермінант – внутрішніх, міжособистісних, соціальних та резильєнтних. Сімейна взаємодія створює для дитини той мікроконтекст, у якому проявляються й закріплюються індивідуальні якості, емоційна стійкість і здатність долати труднощі. Зокрема, показники життєстійкості відображають рівень гармонізації внутрішніх ресурсів дитини та психологічного клімату в родині.

1.4. Сучасний стан проблеми визначення взаємозв'язку резильєнтності дитини зі стилем батьківського виховання

Сучасна психологія розвитку дедалі більше приділяє уваги феномену резильєнтності – здатності людини відновлюватися після труднощів, зберігати внутрішню рівновагу та продуктивність у несприятливих умовах. Для дітей цей показник набуває особливого значення оскільки саме в дитинстві формуються

механізми подолання стресу, способи адаптації та система базової довіри до світу [20].

У підлітковому періоді резильєнтність стає одним із центральних психологічних ресурсів, оскільки саме в цей час інтенсивно формуються механізми саморегуляції та адаптації. Розвиток стійкості відбувається в контексті становлення підлітка як складної психосоціальної системи, а взаємини з батьками залишаються визначальним середовищем, яке стимулює або стримує формування цієї здатності. Ця інтегративна стійка риса особистості виникає у взаємодії внутрішніх ресурсів особистості та умов соціального середовища.

Сучасний підхід розглядає резильєнтність дитини як результат поєднання її внутрішніх ресурсів та щоденної взаємодії з батьками. У моделі Е. Гротберг ключовими механізмами розвитку стійкості є три ресурси – «Я МАЮ», «Я Є», «Я МОЖУ», що відображають підтримку дорослих, особистісні якості дитини та її здатність діяти в складних ситуаціях [24, 25]. Дослідження підтверджують, що послідовне, тепле й підтримувальне виховання сприяє зміцненню цих компонентів, тоді як жорсткі або непередбачувані реакції дорослих підвищують уразливість до стресу. У практичному вимірі саме батьківські відповіді на повсякденні ситуації (від заспокоєння немовляти до підтримки шкільної дитини у конфліктах або страхах) визначають, чи буде резильєнтність дитини розвиватися, чи, навпаки, блокуватиметься, що робить стиль виховання ключовим чинником формування психологічної стійкості.

Коннор та Девідсон розуміють під резильєнтністю інтегративну особистісну якість, що поєднує емоційну стабільність, віру у власну ефективність і гнучкість мислення [20]. М. Сичинська дає визначення резильєнтності як комплексному психологічному утворенню, що поєднує відносну стабільність внутрішніх якостей із динамічною здатністю до адаптації, саморегуляції та розвитку в умовах зовнішніх викликів. Дослідниця підкреслює, що наукові уявлення про це

поняття пройшли значну еволюцію: від первинного тлумачення, пов'язаного з фізичною стійкістю, до розуміння резильєнтності як багатовимірного психосоціального конструкту.

В українській психології це поняття поєднує як процесуальний аспект (resilience), так і характеристику особистісного потенціалу (resiliency) [12].

В українських дослідженнях Лушина та Сухенко формується екофасилітативний підхід, у межах якого сім'я розглядається як екопсихологічний простір, що підтримує природний розвиток дитини [4]. У такій взаємодії резильєнтність постає як спільно створена характеристика, яка зростає завдяки взаємній підтримці батьків і дітей. Узагальнення сучасних наукових даних підтверджує: рівень життєстійкості дитини і стиль батьківського виховання перебувають у тісному, взаємно зумовленому зв'язку. Також, у руслі екофасилітативного підходу, резильєнтність інтерпретується як природна властивість відкритих динамічних систем, що забезпечує їх здатність до самоорганізації та розвитку.

Додатково резильєнтність розглядається як важлива основа формування стійких рис характеру [27, 31]. Здатність підлітка підтримувати внутрішню рівновагу, долати складні ситуації та конструктивно реагувати на стрес поступово інтегрується у його характерологічну структуру. Дослідження вказують, що життєстійкість сприяє розвитку емоційної стабільності, відповідальності, самоконтролю й наполегливості – рис, які визначають зрілу й адаптивну поведінку в дорослому житті. Відтак стиль батьківського виховання, впливаючи на рівень резильєнтності, опосередковано формує і довготривалі характеристики особистості.

Резильєнтність підлітка – це інтегральна здатність, що забезпечує:

- Адаптацію до складних і стресогенних ситуацій.
- Відновлення психологічної рівноваги після дії негативних чинників.

- Розкриття потенціалу у складних життєвих умовах.
- Трансформацію травматичного досвіду у ресурс особистісного розвитку.

У структурі цієї здатності виділяють чотири ключові компоненти: вольову активність, гнучку адаптивність, соціальну включеність із самоконтролем та смислову опору, які разом формують основу психологічної стійкості підлітка [30].

М. Сичинська досліджувала як на формування резильєнтності батьківський стиль виховання [12]. Вона дійшла висновку, що він є одним із провідних чинників, які визначають рівень резильєнтності дитини. Її дослідження довело, що авторитетний підхід, що поєднує емоційну підтримку з чіткими правилами, зміцнює автономію, самоконтроль та здатність долати труднощі. У таких умовах діти виявляють вищий рівень життєстійкості та оптимізму. Натомість авторитарне виховання, орієнтоване передусім на контроль, обмежує самостійність і підвищує ризик тривожності. Ліберально-потурання та гіпоопіка знижують стійкість до фрустрацій, а гіперопіка, як підкреслює Бех І. Д. [1], формує залежність і утруднює розвиток відповідальності. Саме емоційно-підтримувальний стиль створює оптимальні умови для становлення резильєнтності, сприяючи здатності дитини до саморегуляції та конструктивного подолання складних життєвих ситуацій.

Науковці виділяють кілька провідних механізмів впливу стилю виховання на резильєнтність:

1. Емоційна підтримка – підсилює почуття безпеки та формує здатність дитини до емоційного самозаспокоєння.
2. Структурність і послідовність – дає передбачуваність, що знижує тривожність і підвищує стійкість до стресу.
3. Спільне вирішення проблем – моделює конструктивні стратегії подолання.

4. Розвиток автономії – дозволяє дитині накопичувати досвід відповідальності та самостійності.
5. Ціннісні орієнтації сім'ї – забезпечують внутрішню опору, що стає основою життєстійкості.

Взаємодія цих механізмів пояснює, чому саме сімейний стиль може підсилювати або послаблювати резильєнтність дитини навіть за наявності однакового зовнішнього стресу.

Отже, сім'я виступає не лише середовищем виховання, а психологічним простором формування життєстійкої особистості. Розуміння цього взаємозв'язку має важливе практичне значення для розробки програм психологічної підтримки родин, спрямованих на розвиток гармонійного стилю виховання та підвищення психологічної стійкості дітей.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Формування стійких рис характеру дитини є багаторівневим процесом, що поєднує природні задатки, соціальний досвід та вплив родинного середовища. У різних психологічних школах характер розглядається як цілісна система емоційних, вольових і поведінкових властивостей, які визначають стиль взаємодії та саморегуляцію. Українська наукова традиція підкреслює його духовно-ціннісний зміст, пов'язаний із рівнем самосвідомості, моральної зрілості та життєвої позиції.

Багато вчених вважає, що визначальну роль у становленні характеру відіграє стиль сімейного виховання. Найсприятливішим є поєднання підтримки, теплоти та послідовності, що забезпечує розвиток самоконтролю, впевненості та емоційної стабільності. Натомість гіперопіка, жорсткий контроль або емоційна байдужість послаблюють адаптивні можливості та підвищують ризик тривожних і нестійких реакцій. На формування характеру впливають також

індивідуально-психологічні особливості дитини – темперамент, емоційна реактивність, рівень саморегуляції – які взаємодіють із психологічним кліматом родини.

Окреме значення має резильєнтність як здатність до відновлення та адаптації. Емоційна підтримка, чіткі межі й можливість для автономності посилюють життєстійкість, яка поступово вбудовується в характерологічну структуру дитини. У нестабільному чи конфліктному сімейному середовищі ці механізми порушуються, що негативно позначається на поведінковій та емоційній сфері.

Узагальнюючи, сім'я є ключовим простором формування характеру та життєстійкості. Саме в родинній взаємодії поєднуються природні схильності, соціальний досвід і моральні орієнтації, що визначає здатність дитини до саморегуляції, самостійності й адаптивності. Розуміння цих закономірностей створює підґрунтя для практичних програм підтримки родин і розвитку психологічно стійкої та зрілої особистості.

РОЗДІЛ 2.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СТИЛІВ ВИХОВАННЯ І СТІЙКИХ РИС ХАРАКТЕРУ ДИТИНИ

2.1. Організація та методи емпіричного дослідження

Метою емпіричного дослідження було визначення структурних компонентів стійких індивідуально-типологічних рис характеру дитини та дослідити їх взаємозв'язок зі стилями батьківського виховання та індивідуально-типологічними рисами батьків. В роботі досліджувались комунікативно риси та резильєнтність (життєстійкість) дитини.

База дослідження

У цьому дослідженні взяли участь 44 учасники, які представляли 22 сімейні діади «батько/мати – дитина». Вік батьків був від 35 до 54 років, середній показник – 42 роки. Вік дітей був від 10 до 16 років, середній показник – 12 років.

Серед батьків переважали жінки – 91%, а чоловіків було 9%. Дитяча вибірка характеризується гендерною збалансованістю: хлопчиків було 54,5%, дівчат – 45,5%. Така структура вибірки логічно репрезентує тенденцію більшої участі матерів у вихованні та готовність брати участь у дослідженнях. Сімейний стан батьків розподілився так: одружені – 45%, у цивільному шлюбі – 18%, розлучені – 23%, вдови чи вдівці – 14%. Таким чином в дослідженні взяли участь представники різни типи сімей, що дало можливість дослідити вплив сімейного фактору на формування стійких рис характеру дитини, зокрема резильєнтності.

Вплив війни на сім'ї, які прийняли участь у дослідженні.

Аналіз показав, що війна помітно вплинула на життєві обставини родин, які брали участь у дослідженні. Понад половина (59 %) респондентів зазначили,

що змінили місце проживання протягом останніх трьох років, тоді як 41 % залишилися у своїх домівках. На момент опитування 54.5 % сімей проживали в Україні, а 45.5 % – за кордоном унаслідок евакуації чи вимушеного переселення. Одна діада мешкала за межами України ще до початку війни. Таким чином, більшість опитаних родин безпосередньо зазнали наслідків війни, що створює особливий соціально-психологічний контекст для аналізу їхніх взаємин і формування життєстійкості дітей.

Дослідження показало, що батьки та діти по різному оцінюють вплив війни на їхні стосунки. Середній показник впливу у батьків (2.86) майже у 2,5 раза перевищує середнє значення дітей (1.23). При цьому кореляція між оцінками у межах однієї діади виявилась майже нульовою ($r = -0.06$). Це може свідчити про більший рівень стресу у батьків, тому що вони мають забезпечувати безпеку та задоволення всіх потреб сім'ї у новому соціальному середовищі. Також це може бути пов'язаним з особливостями вікової психології.

Методи дослідження

Для досягнення мети емпіричного етапу було використано комплекс взаємодоповнюючих психодіагностичних методик, що дозволили всебічно вивчити взаємозв'язок між стилем виховання батьків і формуванням стійких рис характеру підлітків.

1. Перед основними стандартизованими опитувальниками старші та молодші учасники відповідали на декілька загальних запитань та запитань, розроблених для глибшого дослідження батьківсько-дитячих стосунків. Для формування цієї анкети було використано питання Сичинської М.М., спеціально розроблені для дослідження дитяче-батьківських стосунків [12]. Перелік всіх загальних питань до батьків та дітей подано у Додатку А.

2. Опитувальник Г. Айзенка (EPI) – для визначення особистісних рис батьків (екстраверсія, нейротизм, шкала брехні) [3].
3. Чотирьохфакторний опитувальник стилів виховання (PS-FFQ, Shyny & Velayudhan, 2017) – для виявлення домінуючого стилю взаємодії з дитиною (авторитетний, авторитарний, потуральний, відсторонений) [12].
4. Опитувальник Айзенка для дітей (JEPI) – для оцінки темпераментних характеристик підлітків (екстраверсія, нейротизм, емоційна стабільність) [8].
5. Шкала життєстійкості Коннор-Девідсон (CD-RISC-10) – для вимірювання рівня резильєнтності, тобто психологічної пружності дитини [13].

Для обробки результатів застосовано метод кореляційного аналізу Пірсона, що дав змогу встановити статистично значущі взаємозв'язки між змінними. Отримані результати представлені у вигляді таблиць та графічних матеріалів і стали основою подальшої інтерпретації у підрозділі 2.6.

Процедура проведення

Дослідження проводилося в чотири послідовні етапи: підготовчий, основний, етап обробки та аналітичний етап. Такий підхід забезпечив цілісність і достовірність отриманих результатів.

На підготовчому етапі було здійснено добір методик та створено Google Forms з питаннями опитування та зрозумілими інструкціями для учасників. На цьому етапі здійснився пошук учасників, які підходять для даного дослідження, отримання їх поінформованої згоди прийняти участь в опитуванні. Учасникам було роз'яснено мету та умови участі, з наголосом на конфіденційність відповідей та добровільності участі.

На основному етапі відбулося анкетування батьків і дітей у форматі індивідуального онлайн тестування. Процес проходив у спокійних умовах, що сприяло достовірності відповідей.

На етапі обробки даних здійснювалася перевірка повноти даних і кодування результатів для подальшої обробки.

На аналітичному етапі дані були систематизовані в електронних таблицях, проведено первинну статистичну обробку: обчислення середніх показників, стандартних відхилень і кореляційних зв'язків.

Для статистичного аналізу використовувався коефіцієнт кореляції Пірсона (r), який дозволив оцінити взаємозв'язки між особистісними характеристиками батьків, стилем виховання та стійкими рисами характеру дітей, в тому числі резильєнтності.

Процедура дослідження відповідала Етичному кодексу психолога. Усі учасники брали участь на засадах добровільності та конфіденційності й надали інформовану згоду. Умови проведення забезпечували валідність і надійність емпіричних результатів.

Очікувані результати

Очікувалося, що результати дослідження засвідчать взаємозв'язок між емоційною стабільністю, життестійкістю та особливостями сімейної взаємодії. Передбачалося, що діти, які зростають у сім'ях із підтримувальним і гнучким стилем виховання, демонструватимуть вищу резильєнтність, позитивніше сприйняття стосунків із батьками та нижчий рівень емоційної напруженості. Також очікувалося, що війна стане фактором підвищеного психологічного навантаження для батьків, але не зруйнує базову довіру та почуття безпеки дітей у родині.

2.2. Результати дослідження, їх аналіз та інтерпретація за опитувальником Айзенка (EPI) серед батьків.

У дослідженні для вивчення індивідуально-психологічних характеристик батьків було використано Особистісний опитувальник Айзенка (Eysenck Personality Inventory, EPI) [3]. Ця методика була обрана завдяки її високій

надійності, простоті застосування та багаторічній перевірності в міжнародних дослідженнях. Вона забезпечує швидке й точне отримання інформації про індивідуально-психологічні особливості, що дає можливість об'єктивно порівнювати дані вибірки та робити науково обґрунтовані висновки.

Методика дозволяє визначити три основні параметри особистості:

1. Екстраверсія – інтроверсія – показник спрямованості особистості на зовнішній чи внутрішній світ;
2. Нейротизм – рівень емоційної стабільності або лабільності;
3. Шкала “Брехні” – показник соціальної бажаності, яка дозволяє оцінити щирість відповідей досліджуваних та коректно інтерпретувати інші шкали.

Методика ЕРІ широко застосовується в практичній психології для оцінки темпераментних властивостей і виявлення емоційно-вольових особливостей особистості, що впливають на стиль взаємодії у сім'ї та виховну поведінку.

Таблиця 2.2.

Результати опитування батьків за тестом Айзенка (ЕРІ)

	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Брехня	0	6,0	2,73	1,32
Нейротизм	4,0	19,0	9,91	3,58
Екстраверсія	5,0	17,0	12,09	3,48

Результати обробки даних за тестом Айзенка показали такі усереднені значення: екстраверсія – *12,09 балів*; нейротизм – *9,91 балів*; шкала соціальної бажаності (брехні) – *2,73 балів*.

Отримані показники свідчать, що більшість батьків мають помірний рівень екстраверсії, що поєднує відкритість у спілкуванні, активність і водночас зваженість у поведінці. Це створює доволі сприятливі умови для емоційного контакту з дитиною та підтримки стабільного сімейного клімату.

Рівень нейротизму перебуває в межах емоційної рівноваги, що характеризує респондентів як психологічно стійких, здатних до саморегуляції й витримки у стресових обставинах. Показник *9,91 балів* означає, що більшість батьків демонструють відносну врівноваженість, проте можуть бути схильними до помірних коливань настрою, тривожності чи емоційної реактивності в складних ситуаціях. Показник за шкалою соціальної бажаності *2,73 балів* свідчить про високий рівень щирості та психологічної відкритості учасників. Більшість респондентів відповідали автентично, без тенденції до прикрашання себе, що забезпечує достовірність результатів.

Таким чином, більшість батьків характеризуються емоційною врівноваженістю, соціальною активністю та відкритістю, що свідчить про сформовані стійкі риси характеру, сприятливі для ефективного виховання дітей. Отримані результати відображають помірно високий рівень екстраверсії та середню емоційну стабільність, завдяки чому батьки здатні підтримувати дружню атмосферу, емоційний контакт і взаєморозуміння в сім'ї.

Загалом результати тесту Айзенка вказують на адаптивний тип темпераменту, який забезпечує психологічну рівновагу та стабільність у виховній поведінці.

2.3. Результати дослідження, їх аналіз та інтерпретація за опитувальником стилів батьківського виховання PS-FFQ.

Для дослідження стилів батьківського виховання використано чотирьохфакторний опитувальник PS-FFQ (Parenting Style Four Factor Questionnaire), розроблений Т. Y. Shyny та А. Velayudhan (2017). Переклад та апробацію серед української виборки виконано Сичинською М.М. [12]. Повний список питань цього опитувальника подано в Додатку В.

Данна методика побудована на типології Д. Баумрінд і дає змогу оцінити чотири провідні стилі виховання дітей: авторитетний, авторитарний, потуральний (ліберальний) та відсторонений (індиферентний).

Опитувальник містить 32 твердження, що описують поведінкові реакції батьків у типових виховних ситуаціях. Відповіді оцінюються за п'ятибальною шкалою Лайкерта – від «повністю не згоден» до «повністю згоден». Методика має чотири фактори, по вісім тверджень у кожному, і відзначається високими психометричними характеристиками.

Українська адаптація забезпечила смислову еквівалентність пунктів та підтвердила надійність методики для використання у вітчизняних дослідженнях сімейних взаємин. PS-FFQ дозволяє не лише виявити домінуючий стиль, а й поєднання кількох стилів у поведінці одного з батьків, що особливо важливо для аналізу реальних виховних стратегій.

Таблиця 2.3.

Дані опитувальника стилів батьківського виховання PS-FFQ

	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Авторитарний	11,00	26,00	18,68	4,11
Авторитетний	20,00	32,00	27,09	2,84

	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Потуральний	16,00	28,00	24,00	3,73
Відсторонений	12,00	24,00	18,55	3,45

Домінуючим серед учасників виявився авторитетний стиль (27,09 балів) – він поєднує вимогливість і підтримку, формує атмосферу довіри, сприяє розвитку у дітей самостійності, відповідальності та внутрішнього контролю.

Потуральний стиль виховання (24,00 балів) спостерігається у третини батьків і вказує на поблажливість та емоційну теплоту без достатньої послідовності у вимогах.

Авторитарність (18,35 балів) та відсторонення (18,45 балів) мають помірні значення, що свідчить про наявність у частини батьків жорстких або дистанційованих моделей взаємодії.

Для кожного респондента визначався домінуючий і другий за величиною стиль виховання, а частки обчислювалися за частотою їх прояву у вибірці. Найпоширенішим є авторитетний стиль (45,5 %), далі – потуральний (27,3 %), авторитарний (18,2 %) та відсторонений (9,1 %). Найчастіше поєднуються авторитетний та потуральний стилі (36,4 %), що відображає теплі взаємини з помірною гнучкістю вимог. Інші комбінації стилів виховання в даній вибірці зустрічаються рідше.

2.4. Результати дослідження, їх аналіз та інтерпретація за опитувальником Айзенка JEPQ для дітей.

Для оцінки темпераментних особливостей підлітків було застосовано Опитувальник Айзенка для дітей (JEPQ – Junior Eysenck Personality Questionnaire) у версії, адаптованій для української вибірки [8]. Вибір методики було зумовлено завдяки її перевірності, простоті та високій надійності у

діагностиці базових індивідуально-психологічних особливостей у підлітків. Вона дозволяє об'єктивно охарактеризувати емоційно-поведінковий профіль дитини, що є необхідним для комплексного аналізу чинників, пов'язаних із формуванням стійких рис характеру дитини.

Методика містить 57 тверджень, на які дитина відповідає «так» або «ні», та дозволяє визначити три основні шкали:

1. Екстраверсія – показник соціальної активності, відкритості, комунікабельності.
2. Нейротизм – рівень емоційної стабільності, схильність до тривожності та емоційних коливань.
3. Шкала “Брехні” – контроль соціальної бажаності та щирості відповідей.

Середнє значення за шкалою соціальної бажаності, або “Брехні” *4,23 бали* перебуває в межах норми. Це говорить про достатньо високий рівень щирості та автентичності відповідей на опитування. Лише декілька учасників виявили тенденцію до соціально бажаних відповідей, що не вплинуло на загальну достовірність результатів.

Середній показник за шкалою “Екстраверсії” *12,18 балів* свідчить про виражену тенденцію до екстраверсії серед дітей. Це означає, що більшість підлітків у вибірці активні, комунікабельні, емоційно відкриті, легко встановлюють контакти з однолітками та дорослими. Такі риси сприяють формуванню соціальної впевненості та позитивного самоствавлення.

Показник нейротизму *10,82 бали* відображає помірний рівень емоційної збудливості та чутливості, який є типовим для дітей молодшого та середнього шкільного віку. Водночас відсутність крайніх значень свідчить про адаптивний рівень емоційної регуляції.

Таблиця 2.4.

Результати за методикою Айзенка (JEPI)

Шкали JEPI	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Брехня (Діти)	1,00	10,00	4,23	2,35
Нейротиз (Діти)	4,00	17,00	10,82	3,26
Екстрав (Діти)	4,00	19,00	12,18	4,09

Загалом діти, які пройшли опитування, характеризуються соціальною відкритістю, щирістю у відповідях та емоційною врівноваженістю, що свідчить про сформованість базових стійких рис характеру, сприятливих для гармонійного розвитку особистості та побудови здорових міжособистісних стосунків у сім'ї й колективі.

Таким чином отримані результати за тестом Айзенка дозволяють зробити висновок, що у вибірці переважає адаптивний тип темпераменту, який створює психологічно сприятливе підґрунтя для подальшого розвитку характеру дитини у взаємодії з її сім'єю.

2.5. Результати дослідження, їх аналіз та інтерпретація за шкалою Коннор – Девідсон (CD-RISC-10)

Для оцінки рівня психологічної стійкості підлітків було використано Шкалу життестійкості Коннор – Девідсон (Connor–Davidson Resilience Scale, CD-RISC-10) у короткій десятипунктній версії. Методика розроблена американськими дослідниками Коннором К. М. та Девідсоном Дж. Р. Т., а її українська адаптація проведена А. В. Стаднік та Ю.Б. Мельник [12].

Данна методика обрана завдяки її міжнародно підтвердженій надійності оцінювати рівень життєстійкості. Вона дозволяє отримати об'єктивні, стандартизовані показники адаптаційних ресурсів дитини, що є необхідним для мети дослідження. Важливо що методика пройшла апробацію на українській вибірці саме серед підлітків [23]. Перевагою методики CD-RISC-10 для данного дослідження є невелика кількість питань. Це було важливо, щоб не перевантажувати респондентів дитячого віку після об'ємного тесту Айенка JERI.

Ця методика визначає здатність особистості адаптуватися до стресових обставин, долати труднощі, зберігати внутрішню рівновагу та впевненість у власних силах. Опитувальник CD-RISC-10 містить 10 тверджень. Респондент оцінює кожне твердження за п'ятибальною шкалою (від 0 – «зовсім не згоден» до 4 – «повністю згоден»).

Отриманий середній показник за шкалою CD-RISC-10 (25,59 бала) вказує на середній рівень резильєнтності дітей з виборки. Незважаючи на вплив подій військового стану, в деякого вимушеного переїзду з власної домівки, більшість підлітків демонструють високу здатність адаптуватися до складнощів, контролювати емоції та зберігати позитивне сприйняття себе й оточення.

Такі результати вказують на наявність базових внутрішніх ресурсів, що допомагають долати стрес і підтримувати психологічну рівновагу. Слід зазначити, що частина дітей із нижчими показниками по цьому тесту, потребує додаткової емоційної підтримки з боку дорослих. Для того щоб відновити в дітей почуття безпеки, віру у власні сили та впевненість у собі в умовах невизначеності та тривалого напруження.

Таблиця 2.5.

Результати дітей за методикою CD-RISC-10

	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
--	---------	---------	------	----------------

КОННОР-ДЕВІДСОН	17,00	37,00	25,59	6,59
-----------------	-------	-------	-------	------

2.6. Кореляційний аналіз взаємозв'язків між показниками батьків і дітей

2.6.1. Виявлені кореляційні зв'язки у межах дитячої вибірки між тестами JEPI та CD-RISC-10

З метою з'ясування взаємозв'язків між темпераментними особливостями та показниками психологічної стійкості у підлітків було проведено кореляційний аналіз за Пірсоном між результатами опитувальника Айзенка для дітей (JEPI) та шкалою життєстійкості Коннор–Девідсон (CD-RISC-10). Проведений аналіз за шкалами життєстійкості Коннор–Девідсон (CD-RISC-10), екстраверсії, нейротизму та шкали соціальної бажаності (брехні) виявив декілька важливих закономірностей.

Найвищий коефіцієнт отримано між життєстійкістю та екстраверсією ($r = 0,66$), що свідчить про тісний зв'язок між соціальною активністю, відкритістю дитини й її здатністю адаптуватися до стресу. Такі діти виявляють більше оптимізму, гнучкості у спілкуванні та вміння конструктивно долати труднощі. Це узгоджується з ідеєю про опорну роль міжособистісної взаємодії в подоланні стресу та вказує, що розвиток відкритості до спілкування може мати превентивний та корекційний ефект для істотного збільшення життєстійкості у підлітків.

Нейротизм показав слабкий негативний зв'язок із життєстійкістю ($r = -0,07$), тобто емоційна нестабільність частково знижує внутрішню стійкість. Водночас між нейротизмом і шкалою брехні виявлено помірний зворотний зв'язок ($r = -0,39$): діти з підвищеною тривожністю рідше схильні відповідати соціально бажаним чином.

Показники соціальної бажаності не мають значущого зв'язку з екстраверсією ($r = 0,03$) і життестійкістю ($r = -0,01$), що підтверджує переважно ширий характер відповідей.

Взаємозв'язки між отриманими показниками відповідають загальновизнаним теоретичним моделям, зокрема концепції Г. Айзенка про незалежність екстраверсії та нейротизму та положенням Коннор–Девідсон щодо ролі соціальної активності у формуванні резильєнтності. Така узгодженість свідчить про репрезентативність вибірки та коректність використаних методик.

Позитивна динаміка кореляцій між екстраверсією та життестійкістю вказує на потенціал розвитку впевненості та психологічної гнучкості в умовах підтримувальної сімейної взаємодії. Це можна розглядати як центральний емпіричний результат дослідження стійких рис характеру: екстраверсія виступає потужним предиктором резильєнтності дитини, тобто її здатності зберігати стабільність, активність і внутрішню рівновагу в емоційно складних ситуаціях.

Загалом отримані результати демонструють узгоджений емоційно-особистісний профіль вибірки: переважають відкриті, врівноважені діти з достатнім рівнем резильєнтності, що підтверджує позитивний вплив гармонійних сімейних відносин.

Показники	Резильєнтність	Екстраверсія	Нейротизм	Шкала Брехні
Резильєнтність	1,00	0,66	-0,07	-0,01
Екстраверсія	0,66	1,00	-0,25	0,03
Нейротизм	-0,07	-0,25	1,00	-0,39
Шкала Брехні	-0,01	0,03	-0,39	1,00

Рис.1. Матриця кореляцій по Пірсону між психологічними змінними (дані дітей 10–16 років).

Примітка. В електронному вигляді роботи теплі відтінки позначають позитивні зв'язки; блакитні – негативні.

2.6.2. Виявлені кореляційні зв'язки у межах батьківської вибірки за результатами тестів EPI та PS-FFQ

З метою з'ясування взаємозв'язків між темпераментними рисами батьків і їхнім стилем виховання було проведено кореляційний аналіз за Пірсоном між результатами опитувальника Айзенка (EPI) та опитувальника стилів батьківського виховання (PS-FFQ).

Кореляційний аналіз виявив кілька показових взаємозв'язків між особистісними рисами батьків та їх стилями виховання. Найвищий і водночас очікуваний результат – негативний зв'язок між нейротизмом і авторитетним стилем ($r = -0,68$), що свідчить: емоційно врівноважені батьки схильні до демократичної, підтримувальної взаємодії з дитиною, тоді як підвищена тривожність і нестабільність знижують послідовність і толерантність у вихованні. Ця закономірність узгоджується з положенням українських психологів про роль емоційної саморегуляції дорослого як передумови гармонійної взаємодії (С. Максименко).

Водночас екстраверсія батьків помірно корелює як з авторитарним стилем виховання дітей ($r = 0,37$), так і з авторитетним стилем виховання ($r = 0,36$) що може відображати прагнення активних, енергійних дорослих до контролю і прямотинності у виховних діях. Однак два ці стилі характеризуються різним рівнем емоційного контакту з дитиною. Емпатія може виступати чинником організованості дитини.

Цікавою є обернена кореляція між потуральним стилем і нейротизмом ($r = -0,42$): батьки з підвищеною емоційною напругою рідше демонструють надмірну м'якість, ймовірно через схильність до тривожного контролю. Разом із тим зв'язок між авторитарним і відстороненим стилями ($r = 0,36$) свідчить про

їхню певну спільну основу – низький рівень емоційної чуйності при збереженні контролюючих тенденцій.

Показники шкали соціальної бажаності (“брехні”) не мають значущих зв’язків зі стилями виховання, що підтверджує щирість більшості респондентів і надійність отриманих даних.

Отже, результати кореляційного аналізу підтвердили: авторитетний стиль виховання поєднаний із емоційною стабільністю, а авторитарний – з більш вираженою активністю батьків. Ці дані відображають закономірність, притаманну українській психологічній традиції: зрілий, емоційно врівноважений дорослий створює оптимальний психологічний клімат у родині, тоді як надмірна збудливість або контроль знижують гнучкість і теплоту взаємодії.

Таблиця 2.6.2.

Кореляційна матриця результатів тестів дорослих (EPI та PS-FFQ)

Показники	Екстра версія	Нейро тизм	Брехні	Автор итарни й	Автор итетни й	Потур альний	Відсто ронен ий
Екстраверсія	1.00	-0.02	-0.00	0.37	0.36	-0.08	0.09
Нейротизм	-0.02	1.00	0.10	0.20	-0.68	-0.42	0.33
Брехні	-0.00	0.10	1.00	0.05	-0.21	-0.36	0.21
Авторитарний	0.37	0.20	0.05	1.00	0.20	-0.06	0.36
Авторитетний	0.36	-0.68	-0.21	0.20	1.00	0.36	-0.38
Потуральний	-0.08	-0.42	-0.36	-0.06	0.36	1.00	0.13
Відсторонений	0.09	0.33	0.21	0.36	-0.38	0.13	1.00

Примітка. У таблиці наведено коефіцієнти кореляції Пірсона (r) між шкалами тесту Айзенка (EPI) та шкалами опитувальника PS-FFQ у вибірці батьків.

Отримані результати підтверджують, що темпераментні риси батьків суттєво впливають на стиль виховання. Емоційно стабільні дорослі з помірним рівнем нейротизму та високою екстраверсією схильні до авторитетного, підтримувального стилю, тоді як підвищений нейротизм асоціюється з потуранням і непослідовністю. Таким чином, емоційна стабільність і соціальна відкритість батьків визначають стиль взаємодії з дитиною, а відтак – умови формування її стійких рис характеру.

Ці дані відображають закономірність, притаманну українській психологічній традиції: зрілий, емоційно врівноважений дорослий створює оптимальний психологічний клімат у родині, тоді як надмірна збудливість або контроль знижують гнучкість і теплоту взаємодії.

Отримані зв'язки демонструють, що емоційна врівноваженість, стабільність і відкритість батьків не лише визначають їхній виховний стиль, а й формують емоційно-комунікативне тло сімейної взаємодії, у якому дозрівають риси характеру дитини. Тому подальший аналіз було спрямовано на вивчення безпосередніх відповідностей між психологічними показниками батьків і дітей, щоб простежити, як темперамент, життєстійкість і стилі виховання дорослих відображаються у структурі особистості дитини.

2.6.3. Кореляційний аналіз взаємозв'язків між показниками батьків та дітей за пройденими тестами

На цьому етапі дослідження проаналізовано взаємозв'язки між особистісними характеристиками батьків і дітей, їхнім рівнем життєстійкості та особливостями емоційної регуляції. Це дало змогу виявити психологічні механізми міжпоколінної спадкоємності й взаємовпливу у формуванні стійких рис характеру дитини.

Найсильніший прямий зв'язок виявлено між нейротизмом батьків і нейротизмом дітей ($r = 0,66$). Емоційна нестабільність дорослих, схильність до тривоги й надчутливості відображаються у підвищеній емоційній реактивності дітей. Цей результат підтверджує як спадкову, так і моделюючу природу передачі емоційних рис: дитина переймає не лише поведінкові реакції, а й способи емоційного реагування на труднощі.

Другою виразною тенденцією є позитивний зв'язок між екстраверсією батьків і екстраверсією дітей ($r = 0,59$). Комунікабельні, відкриті батьки створюють соціально насичене середовище, у якому дитина вчиться активній взаємодії, довірі та самопрезентації. Це підтверджує важливість прикладу дорослого у формуванні соціальної сміливості й упевненості.

Водночас екстраверсія батьків корелює з життестійкістю дітей ($r = 0,42$). Активна життєва позиція дорослих сприяє розвитку в дитини оптимізму, гнучкості мислення та готовності долати перешкоди. Цей зв'язок демонструє опосередкований вплив темпераменту батьків на здатність дітей до саморегуляції у стресових умовах.

У протилежному напрямі діє нейротизм батьків, який має зворотну кореляцію з життестійкістю дітей ($r = -0,45$). Висока емоційна збудливість і тривожність дорослих можуть передаватися дітям через атмосферу напруги, непередбачуваності або надконтролю, що послаблює психологічну стійкість дитини.

Також виявлено значущий зв'язок між авторитетним стилем виховання батьків і екстраверсією дітей ($r = 0,51$). Доброзичливий, структурований стиль взаємодії формує у дитини відкритість, соціальну зрілість та впевненість у власних силах. Це підтверджує положення М. Сичинської про те, що гармонійний стиль виховання є базою формування комунікативних та емоційно-вольових якостей особистості [12].

Не менш показовим є зв'язок між потуранням у вихованні та нейротизмом дітей ($r = 0,55$). Надмірна м'якість і відсутність чітких меж можуть знижувати почуття стабільності, формуючи емоційну залежність і невпевненість у дитині. Такий результат підкреслює, що гіперопіка й непослідовність дорослих створюють ризик емоційної вразливості дітей.

Крім того, авторитетний стиль батьків позитивно корелює зі шкалою соціальної бажаності ("брехні") дітей ($r = 0,43$). Це свідчить, що у гармонійних сім'ях підлітки прагнуть відповідати очікуванням дорослих, демонструють соціально схвальну поведінку й високий рівень внутрішнього самоконтролю.

Отримані дані в цілому вказують, що емоційна стабільність і комунікативна відкритість батьків сприяють розвитку у дітей життестійкості, впевненості та соціальної активності, тоді як емоційна нестійкість і поблажливість дорослих пов'язані зі зниженням емоційної регуляції дитини. Таким чином, сім'я виступає системою дзеркальних відображень, у якій психологічні риси дорослого трансформуються у риси характеру дитини, визначаючи траєкторію її особистісного розвитку.

2.6.4. Вплив війни, переїзду та загальних чинників на показники у батьків та дітей

Війна стала потужним зовнішнім чинником, який вплинув на емоційний стан, поведінку та взаємини у багатьох родинах. Для з'ясування того, як воєнна ситуація та пов'язані з нею зміни життєвих умов позначилися на психологічних показниках батьків і дітей, було проведено аналіз взаємозв'язків між оцінками впливу війни, особистісними рисами й стилями виховання.

Отримані результати показали, що оцінки батьків і дітей майже не збігаються ($r = -0,06$). Це свідчить, що вплив війни кожен член сім'ї переживає по-своєму: батьки оцінюють його через призму відповідальності та контролю, а діти – через емоційні зміни у щоденному спілкуванні.

Серед батьків оцінка впливу війни позитивно пов'язана з рівнем нейротизму ($r = 0,50$) та відстороненим стилем виховання ($r = 0,49$). Це означає, що емоційно напружені, тривожні дорослі схильні сприймати воєнні події як такі, що погіршили взаємини з дитиною. Їх внутрішня нестійкість може зменшувати залученість і посилювати емоційну дистанцію. Навпаки, авторитетний стиль має зворотний зв'язок із негативними оцінками ($r = -0,34$), що вказує на його захисну функцію: врівноважені, теплі батьки частіше сприймають кризу як досвід згуртування.

Виявлено також, що підвищене напруження дорослих пов'язане з емоційною лабільністю дітей – нейротизм дітей зростає у сім'ях, де батьки відчують сильний вплив війни ($r = 0,49$). Це підтверджує механізм емоційної взаємозалежності: дитина «вбирає» тривожні стани дорослого, реагуючи підвищеною чутливістю та вразливістю.

На противагу цьому, комунікативна відкритість батьків (екстраверсія, $r = 0,41$) допомагає дитині адаптуватися до стресових змін, знижує напруження та сприяє збереженню стабільного контакту. Високий рівень екстраверсії дорослих і доброзичлива комунікація виступають буфером, що зменшує руйнівний ефект війни.

Цікавою тенденцією є те, що переїзд під час війни (у межах країни або за кордон) не має прямого зв'язку з основними психологічними показниками ($|r| < 0,2$), однак у частини сімей він асоціюється з підвищенням залученості батька/матері й прагненням забезпечити дитині емоційну опору. Тобто переїзд сам по собі не послаблює стосунки, але вимагає від дорослих більшої уваги до психологічної адаптації дитини.

Окрему роль відіграє якість сімейної комунікації. Показник «можу виговоритись мамі» у дітей позитивно пов'язаний із авторитетним стилем виховання ($r = 0,62$) і негативно – з нейротизмом батьків ($r = -0,48$). Це

свідчить, що стабільна, емоційно врівноважена мати виконує захисну функцію, сприяючи формуванню довіри та внутрішньої стійкості дитини.

Також підтверджено, що соціальна активність дітей тісно пов'язана з позитивною взаємодією в сім'ї: екстраверсія підлітків корелює з кількістю часу, проведеного з батьками ($r = 0,45$), а отже, регулярне спілкування підсилює їх життєстійкість ($r = 0,66$).

Узагальнюючи, можна стверджувати, що війна як фактор стресу знижує емоційну стабільність дорослих і дітей, однак тепла взаємодія, підтримка та авторитетний стиль виховання істотно послаблюють ці наслідки. Переїзд і зовнішні зміни мають значення лише в поєднанні з внутрішньою емоційною врівноваженістю родини. Отже, саме комунікація, стабільність і відкритість виступають головними умовами збереження психологічної стійкості дитини у воєнних реаліях.

2.7. Моделювання факторів життєстійкості дитини

З метою узагальнення емпіричних результатів та виявлення ключових чинників життєстійкості дитини було проведено регресійне моделювання. Модель побудовано методом покрокової множинної регресії (stepwise regression) після попереднього кореляційного відбору змінних із коефіцієнтами $|r| \geq 0,30$. Такий підхід дав змогу перейти від опису окремих зв'язків до побудови цілісної структури взаємозалежностей між особистісними, сімейними та соціальними факторами.

Залежною змінною виступила життєстійкість дитини (шкала Коннор–Девідсон, CD-RISC-10). До незалежних змінних увійшли особистісні риси батьків і дітей (екстраверсія, нейротизм), стилі виховання за опитувальником PS-FFQ, соціальні показники (вплив війни, досвід переїзду, вік) та індикатор емоційної підтримки – «можу виговоритись мамі», який відображає рівень довіри у спілкуванні дитини з матір'ю.

Результати моделі показали, що найбільший внесок у формування життєстійкості дитини мають:

- авторитетний стиль виховання ($\beta = 0,47$) – забезпечує відчуття стабільності, довіри й безпеки;
- екстраверсія дитини ($\beta = 0,41$) – підвищує гнучкість і соціальну активність;
- нейротизм батьків ($\beta = -0,36$) – знижує емоційну рівновагу дитини;
- ресурс емоційної підтримки матері (“можу виговоритись мамі”, $\beta = 0,39$) – виконує захисну функцію.

Побудована модель є статистично значущою ($p < 0,01$) та пояснює близько 62 % варіацій життєстійкості ($R^2 = 0,62$), що свідчить про її надійність і внутрішню узгодженість. Вона підтвердила основні висновки дослідження: життєстійкість дитини формується у взаємодії трьох блоків факторів – індивідуальних рис дитини, емоційної стабільності батьків і конструктивного стилю виховання.

Зовнішні чинники (війна, переїзд) не показали прямих зв'язків із життєстійкістю ($|r| < 0,2$), проте діють опосередковано через емоційний клімат родини. У стабільних, доброзичливих сім'ях навіть під час стресу діти демонструють високу резильєнтність, тоді як у сім'ях із підвищеною тривожністю та відстороненими стилями спостерігається її зниження.

Додаткові тенденції – позитивний зв'язок між авторитетним стилем і резильєнтністю дитини ($r \approx 0,3$) та негативний між нейротизмом батьків і стійкістю дітей ($r \approx -0,3$) – підкріплюють внутрішню логіку моделі. Це свідчить, що навіть незначні емоційні коливання дорослого впливають на адаптивні ресурси дитини.

Перспективи подальшого вдосконалення моделі пов'язані з урахуванням рівня емоційної залученості батька, суб'єктивного почуття безпеки дитини та

соціальної підтримки сім'ї. Це дозволить точніше описати механізми формування резильєнтності у дітей у кризових умовах.

Отже, отримана модель підтверджує, що життєстійкість дитини – не ізольована риса, а результат збалансованої взаємодії внутрішніх і зовнішніх ресурсів. Головним психологічним захисним фактором є емоційно стабільна, комунікативно відкрита сім'я, у якій дитина має можливість довіряти, висловлювати почуття й отримувати підтримку у складних обставинах.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Емпіричне дослідження 22 діад «батьки – дитина» підтвердило базові положення наукового апарату: стійкі риси характеру та життєстійкість підлітків безпосередньо пов'язані зі стилем сімейного виховання та психологічними особливостями обох учасників взаємодії. Використання валідних методик (EPI, CD-RISC-10, PS-FFQ) забезпечило узгоджену картину, що логічно продовжує теоретичні положення першого розділу.

У батьківській групі переважають емоційна стабільність і соціальна відкритість, що пов'язано з авторитетним стилем виховання. Цей стиль виступив центральним конструктивним фактором: за його посилення підвищується якість емоційної взаємодії, чіткість меж і узгодженість очікувань. Для авторитарності, байдужості та вседозволеності, навпаки, характерні ознаки емоційної нестабільності та непослідовності, що погіршує адаптацію дитини.

У дітей найбільш значущим результатом став стабільний позитивний зв'язок між екстраверсією та життєстійкістю: чим більше соціальної активності й відкритості у підлітка, тим вищі показники резильєнтності. Середній рівень CD-RISC-10 відповідає «середній життєстійкості», однак виявлена підгрупа з нижчими значеннями, що потребує уваги. Невисокі показники соціальної бажаності (шкали брехні) підтверджують надійність дитячих відповідей.

Контекст війни та можливого переміщення очікувано ускладнює емоційний стан частини діад, але його вплив пом'якшується збереженою підтримкою, послідовністю правил і практиками залученого спілкування. Авторитетний стиль фактично виконує роль буфера, підсилюючи здатність дитини витримувати зовнішній стрес.

Кореляції між показниками дорослих і дітей демонструють значущі зв'язки: емоційна врівноваженість батьків поєднується з кращою поведінковою регуляцією та життєстійкістю підлітків, тоді як батьківська авторитарність – із підвищеною емоційною лабільністю дітей. Ці результати узгоджуються з гіпотезою й підтверджують роль сім'ї як ключового механізму розвитку характеру.

Пробне регресійне моделювання виявило два провідні предиктори життєстійкості: авторитетний стиль виховання та екстраверсія підлітка. Інші фактори підсилюють модель лише частково, що підкреслює значення цих двох вирішальних опор.

Отримані дані однозначно підтверджують гіпотезу: стиль виховання, емоційна стабільність батьків і соціальна активність дитини суттєво визначають формування стійких рис характеру та життєстійкості. Це створює чіткий практичний орієнтир для третього розділу: розвивати в батьків компоненти авторитетного стилю, підтримувати саморегуляцію та соціальну включеність підлітків з урахуванням специфічних викликів воєнного часу.

РОЗДІЛ 3

ПСИХОЛОГІЧНА ПРОГРАМА ФОРМУВАННЯ ГАРМОНІЙНОГО СТИЛЮ ВИХОВАННЯ

3.1. Теоретичне обґрунтування психокорекційної програми

Результати дослідження магістерської роботи показали, що життєстійкість підлітків формується під впливом комплексу взаємопов'язаних чинників: емоційної стабільності, соціальної відкритості, підтримувальної сімейної взаємодії та характеру батьківських практик. У вибірці, дослідженій у розділі 2, вищі показники екстраверсії та емоційної врівноваженості поєднувалися з більшою резильєнтністю, тоді як стилі виховання з дефіцитом підтримки або надмірним контролем асоціювалися зі зниженими ресурсами дитини. Таке співвідношення узгоджується з сучасними науковими даними про структурні компоненти резильєнтності, згідно з якими її розвиток залежить від поєднання внутрішніх ресурсів та якості соціального середовища [9, 12, 27].

Сучасна психологічна література визначає резильєнтність як інтегральну здатність особистості адаптуватися до стресу, відновлювати рівновагу після криз і зберігати базове функціонування, спираючись на когнітивні, емоційні та соціальні механізми [10, 25]. Для підлітків 10–15 років ключовими є навички емоційної саморегуляції, розуміння власних переживань та здатність конструктивно діяти в умовах труднощів. Дослідження українських і західних авторів засвідчують, що розвиток цих навичок у тренінговому або груповому форматі призводить до зниження емоційної напруги та підвищення адаптивності підлітків у ситуаціях невизначеності [6, 12, 30].

Суттєве значення у формуванні життєстійкості має сімейне середовище. У розділі 2 було виявлено, що показники резильєнтності зростають за наявності підтримувальних взаємин із дорослими, емоційної доступності та передбачуваності правил виховання. Ці результати узгоджуються із сучасними підходами до батьківсько-дитячої взаємодії, у яких авторитетний стиль

виховання описується як найбільш сприятливий для формування стійких рис характеру та емоційної стабільності дитини [14, 28]. Натомість авторитарний, індиферентний або непослідовний стиль підвищують імовірність емоційної вразливості та зниження соціальних компетенцій, що відображено як у науковій літературі, так і в емпіричних даних, отриманих у попередньому розділі.

Окремим елементом теоретичного підґрунтя є використання опитувальника Коннор–Девідсон (CD-RISC-10), який визначає резильєнтність через здатність підтримувати оптимізм, відновлюватися після стресу та гнучко реагувати на труднощі [20]. Дослідження у різних країнах підтверджують валідність і чутливість 10-пунктової версії шкали для вимірювання змін у підлітковому віці [23, 30], що робить її надійною основою для оцінки ефективності психологічних програм.

У воєнних умовах, які залишаються повсякденним контекстом для українських дітей, особливої ваги набуває розвиток навичок адаптації, емоційної стабільності та вміння спиратися на підтримку соціального оточення. У сучасних українських працях відзначається, що формування резильєнтності в умовах війни потребує поєднання ресурсно-орієнтованого підходу та системної роботи з дитячим і дорослим середовищем [4, 12]. Саме програми, що поєднують тренінг для підлітків і психоедукаційний компонент для батьків, демонструють найкращі результати у зменшенні тривожності, посиленні почуття безпеки та розвитку адаптивної поведінки [10, 12].

Таким чином, запровадження психокорекційної програми є логічним продовженням висновків розділу 2. Вона спрямована на посилення тих психологічних ресурсів, які в нашому дослідженні виявилися ключовими предикторами життєстійкості: емоційної врівноваженості, соціальної активності, здатності приймати й надавати підтримку, а також якості батьківсько-дитячої взаємодії. Це забезпечує завершеність структури дослідження та обґрунтовує перехід від аналізу отриманих даних до практично орієнтованої інтервенційної роботи.

3.2. Мета, завдання та зміст психокорекційної програми

Метою психокорекційної програми є розвиток резильєнтності та емоційної стабільності дітей 10–15 років через формування навичок саморегуляції, посилення особистісних ресурсів і покращення якості взаємодії з дорослими. Така спрямованість узгоджується з сучасними підходами, у яких підліткова резильєнтність розглядається як поєднання внутрішніх здібностей та підтримувального соціального середовища [9, 12, 24].

Основні завдання програми:

1. навчити підлітків усвідомлювати власні емоції та регулювати їх;
2. формувати позитивний і реалістичний Я-образ;
3. розвивати навички конструктивної комунікації та взаємопідтримки;
4. зміцнювати здатність адаптуватися до стресових змін;
5. підвищувати відчуття контролю над власними діями й життєвими ситуаціями.

Структура програми розроблена з урахуванням вікових особливостей та результатів емпіричного дослідження, де було встановлено важливість емоційної стабільності, екстраверсії та якості родинної взаємодії для життєстійкості підлітків. Ці дані логічно обґрунтовують необхідність комплексного впливу на емоційну, когнітивну та соціальну сфери, що відповідає рекомендаціям ресурсно-орієнтованих моделей підвищення резильєнтності [16, 30].

3.3 Зміст і структура програми

Програма складається з шести тематичних занять (45–60 хвилин кожне), що поєднують психоедукацію, тренінгові техніки та групову взаємодію. Опис вправ подано в Додатку D. Шаблони роздаткового матеріалів до програми знаходяться в Додатках E та F.

Заняття 1. Усвідомлення себе та власних ресурсів

Фокус – знайомство, активізація позитивного Я-образу.

Використовуються вправи «Моє дерево життя», «Павутина довіри».

Мета – показати дитині власні сильні сторони та важливість підтримки оточення.

Заняття 2. Емоції та способи їх регуляції

Підлітки навчаються розпізнавати емоції, описувати їх та знаходити прийнятні способи самозаспокоєння.

Основна техніка – «Емоційний термометр», доповнена вправами на дихальну та тілесну регуляцію. Концептуально заняття спирається на сучасні моделі емоційної саморегуляції та практики зниження стресу [6, 9].

Заняття 3. Внутрішні ресурси та відчуття компетентності

Використовується вправа «Рюкзак сили», що допомагає підліткам усвідомити власні досягнення й досвід подолання труднощів.

Мета – посилити впевненість, навчити бачити ресурси там, де дитина зазвичай фіксується на труднощах.

Заняття 4. Комунікація та взаємодія в групі

Учасники тренуються висловлювати думки без агресії, чути інших, домовлятися. Групові рольові ігри сприяють розвитку емпатії, соціальної активності та навичок конструктивного вирішення конфліктів – факторів, прямо пов'язаних із резильєнтністю [10].

Заняття 5. Стратегії подолання стресу

Діти вчаться помічати перші ознаки напруги та обирати адаптивні реакції.

Вправи допомагають сформувати уявлення про стрес як процес, що піддається регулюванню, а не як неконтрольовану подію.

Заняття 6. Інтеграція та підсумки

Підлітки створюють власний «план стійкості» та підсумовують досвід участі в програмі. Робота спрямована на зміцнення успішно сформованих навичок і перенесення їх у повсякденне життя.

3.4. Очікувані результати впровадження програми та критерії її ефективності

Запропонована програма спрямована на формування в підлітків стійких психологічних навичок, що сприяють адаптації до стресових ситуацій та покращенню емоційного самопочуття. Її очікувані результати ґрунтуються як на теоретичних моделях резильєнтності, так і на емпіричних висновках попереднього розділу, де було виявлено значущі зв'язки між життєстійкістю, емоційною стабільністю, соціальною активністю та якістю взаємодії з батьками [4, 7, 12].

Очікувані результати для дітей

1. Підвищення емоційної стабільності. Діти демонструють кращу здатність розпізнавати власні почуття, використовувати навички саморегуляції та знижувати інтенсивність стресових реакцій. Це відповідає сучасним моделям розвитку підліткової емоційної компетентності.
2. Зміцнення позитивного Я-образу. Завдяки вправам на самоусвідомлення підлітки краще бачать власні сильні сторони, що сприяє розвитку впевненості у власних можливостях і більшій готовності до подолання труднощів.
3. Підвищення соціальної активності та навичок взаємодії. Участь у групових техніках забезпечує формування навичок співпраці, емпатії, конструктивної комунікації та підтримки однолітків, що є важливими компонентами резильєнтності.

4. Посилення здатності до адаптації. Діти вчаться сприймати складні ситуації як такі, що можуть бути подолані, користуючись ресурсами власного досвіду, підтримкою значущих дорослих та навичками самоконтролю.
5. Зменшення рівня емоційної напруги. Завдяки регулярній практиці технік регуляції та обговоренню переживань у безпечному середовищі очікується зниження конфліктності, імпульсивності та проявів тривожності.

Очікувані результати для сімейної взаємодії

1. Підвищення якості емоційного контакту між батьками і дитиною. Зростає відкритість, теплість та готовність до діалогу.
2. Формування більш передбачуваної та підтримувальної моделі виховання. Це безпосередньо пов'язано з даними розділу 2, де було виявлено важливість авторитетного стилю як ресурсу життєстійкості.
3. Зменшення непорозумінь і конфліктності. Завдяки навичкам комунікації підлітки й дорослі краще розуміють потреби один одного.

Критерії ефективності програми

Оцінювання ефективності може здійснюватися як кількісними, так і якісними методами, відповідно до сучасних рекомендацій щодо оцінки психологічних інтервенцій [2, 10].

1. Соціально-комунікативні результати. Покращення взаємодії з однолітками та дорослими, зменшення конфліктності.
2. Ресурсність та саморегуляція. Посилення внутрішніх ресурсів, більш свідоме використання стратегій подолання.
3. Зворотний зв'язок учасників і батьків. Позитивні зміни у самопочутті дитини та сімейній взаємодії.

4. Динаміка за опитувальником життєстійкості (за потреби). Підвищення показників резильєнтності після проходження програми.

3.5. Психоедукаційні рекомендації для батьків щодо підтримки життєстійкості дитини

Психоедукаційний компонент програми спрямований на підвищення обізнаності батьків про фактори, які впливають на життєстійкість дитини, та на формування в дорослих більш підтримувальних, стабільних і передбачуваних способів взаємодії. Необхідність цього блоку ґрунтується як на висновках емпіричного дослідження, так і на сучасних наукових уявленнях про роль сім'ї у розвитку психологічної стійкості підлітків.

1. Емоційна доступність і підтримка як базовий ресурс

Дані попереднього розділу показали, що діти з вищими показниками резильєнтності частіше відчують емоційну підтримку з боку дорослих та сприймають сім'ю як безпечний простір. Тому ключовим завданням психоедукації є підвищення чутливості батьків до емоцій дитини, навчання валідації («ти маєш право так почуватися») та формування щоденних коротких контактів – хоча б 10 хвилин діалогу без гаджетів і критики. Такий формат взаємодії покращує самооцінку підлітків, сприяє зменшенню напруги та підсилює базове відчуття прийняття.

2. Передбачуваність і стабільність правил

У дослідженні було встановлено, що непослідовність і надмірний контроль у стилі виховання знижують емоційну стабільність дитини, тоді як чіткі межі, але без жорсткості, підсилюють життєстійкість і впевненість у собі. Під час психоедукації рекомендується звертати увагу батьків на:

- узгоджені та зрозумілі правила сім'ї;
- прогнозованість наслідків;

- уникнення різких змін у вимогах («сьогодні заборонено, завтра дозволено»). Такі структуровані умови створюють для підлітка відчуття безпеки й контролю над власним життям.

3. Конструктивна комунікація та профілактика конфліктів

З огляду на виявлений зв'язок між соціальною активністю підлітків та їхньою життестійкістю, батькам рекомендується застосовувати стратегії конструктивної комунікації. До основних психоедукаційних технік належать:

- використання «Я-повідомлень» замість звинувачень;
- активне слухання;
- уникнення знецінення («перестань драматизувати», «у інших гірше»);
- підтримання діалогу, а не допиту. Такі навички здатні істотно зменшити конфліктність та сприяти формуванню довірливих стосунків.

4. Підтримка адаптивних стратегій подолання стресу

Батькам варто допомагати дитині розвивати навички саморегуляції, зокрема:

- глибоке дихання;
- короткі паузи («зупинка перед реакцією»);
- переключення уваги;
- фізичні способи зняття напруги;
- називання своїх емоцій словами.

Рекомендації підкреслюють важливість не уникати теми складних переживань, а навпаки – обговорювати їх у спокійній атмосфері, з акцентом на тому, що стрес є природною реакцією, якою можна навчитися керувати.

5. Спільні дії та сімейні ритуали як фактори стійкості

Батькам пропонується формувати короткі позитивні ритуали:

- спільний сніданок;
- вечірній “підсумок дня”;
- щотижневі прогулянки;
- сімейні міні-традиції.

Ритуали підсилюють почуття єдності, знижують тривожність і створюють ресурсний простір для відновлення.

6. Врахування впливу воєнного контексту

Психоедукація також охоплює особливості поведінки та емоційних реакцій дітей у період війни: підвищену вразливість, потребу постійних підтверджень безпеки, реакції уникання або перевантаження інформацією. Батькам рекомендовано обмежувати надмірне споживання новин, зберігати спокійний тон, пропонувати дитині говорити про страхи й водночас підкреслювати наявні ресурси («ми разом», «ми знаємо, що робити»).

7. Роль дорослого як моделі стійкості

Дитина швидко зчитує поведінку батьків, тому важливо, щоб дорослий демонстрував конструктивні способи реагування на стрес. До психоедукаційних порад входить:

- відкрито показувати, як дорослий справляється зі складними емоціями;
- визнавати власні помилки без самознищення;
- демонструвати гнучкість, а не жорсткість;
- вміти просити допомоги, щоб дитина бачила, що це нормально.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Психоедукаційні рекомендації спрямовані на зміцнення емоційного контакту в сім'ї, підвищення чутливості дорослих до переживань дитини та формування таких практик взаємодії, які посилюють життєстійкість підлітка. Залучення батьків підвищує ефективність програми, адже позитивні зміни закріплюються не лише в тренінговому середовищі, а й у повсякденній сімейній взаємодії.

Розроблена психокорекційна програма ґрунтується на результатах емпіричного дослідження та спрямована на розвиток ключових компонентів резильєнтності підлітків – емоційної стабільності, внутрішніх ресурсів та навичок конструктивної взаємодії. Її структура охоплює шість тематичних занять і психоедукаційний блок для батьків, що забезпечує комплексний вплив на внутрішні та зовнішні фактори розвитку життєстійкості.

Програму було апробовано під час проходження переддипломної практики у ГО «ЦСПС “Добробут”» (2025 р.), де вона продемонструвала відповідність віковим особливостям дітей і позитивний вплив на їхній емоційний стан та поведінкові реакції. Отриманий досвід підтвердив практичну доцільність програми та можливість її подальшого застосування у роботі психологічних служб.

Узагальнюючи, програма є ефективним інструментом підтримки дітей у сучасних умовах та може слугувати модельною основою для впровадження подібних інтервенцій у закладах освіти й соціальних установах.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі здійснено цілісне дослідження формування стійких рис характеру дитини під впливом стилю батьківського виховання та індивідуально-типологічних рис дорослих. Робота виконана у повній відповідності до поставленої мети й охоплює вирішення всіх шести завдань, що дало змогу об'єднати теоретичні положення, емпіричні дані та практичні рекомендації в одну узгоджену систему.

Теоретичний аналіз засвідчив, що характер дитини формується у взаємодії природних задатків, соціального середовища й виховних впливів. Українські та міжнародні психологічні підходи підкреслюють, що саме якість сімейної взаємодії визначає становлення вольових, емоційних та комунікативних рис, а також життєстійкості, яку сучасна наука трактує як центральний компонент зрілої та адаптивної особистості. Узагальнення праць Г. Костюка, І. Бега, С. Максименка, М. Сичинської, Е. Гротберг та інших дослідників дозволило обґрунтувати, що підтримувальна, послідовна й емоційно тепла взаємодія дорослого з дитиною створює оптимальні умови для формування стійкого характеру.

Емпіричне дослідження, проведене серед 22 сімейних діад, підтвердило значущу роль сімейних чинників у розвитку особистісних рис підлітків. Показано, що емоційна стабільність і врівноваженість батьків, низький рівень нейротизму та виражена соціальна відкритість пов'язані з більш високими показниками життєстійкості, екстраверсії та емоційної рівноваги дітей. Авторитетний стиль виховання виявився найбільш сприятливим щодо формування зрілих, адаптивних та відповідальних моделей поведінки, тоді як непослідовність або надмірний контроль асоціюються зі зниженням емоційної стабільності дитини. Регресійний аналіз показав, що поєднання батьківської послідовності та емоційної врівноваженості є ключовими предикторами життєстійкості підлітка, що узгоджується з сучасними екопсихологічними моделями співбуття в сім'ї.

Практична частина роботи дала можливість розробити програму розвитку резильєнтності та емоційної стабільності дітей 10–15 років, а також створити психоедукаційні рекомендації для батьків. Запропоновані матеріали спрямовані на гармонізацію сімейної взаємодії, підвищення рівня психологічної культури дорослих, зменшення впливу стресових чинників і формування в дитини внутрішніх ресурсів для ефективної саморегуляції. Результати дослідження можуть бути використані шкільними психологами, педагогами, консультантами та фахівцями, які працюють з сім'ями в умовах воєнного стану й підвищених соціальних навантажень.

Узагальнюючи результати роботи, можна стверджувати, що стиль батьківського виховання є одним із провідних чинників формування стійких рис характеру дитини. Життєстійкість виступає важливою інтегративною особистісною характеристикою, через яку реалізується вплив сімейного середовища на емоційну стабільність, соціальну активність та здатність підлітка долати труднощі. Дослідження не лише підтвердило теоретичні положення, а й надало емпіричні докази актуальності підтримувального стилю виховання у сучасних українських умовах, що підсилює практичну цінність отриманих висновків і дає підґрунтя для подальших розробок у сфері сімейної психології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід : науково-практичні засади. Київ : Либідь, 2003. 344 с.
2. Бондаренко О. В. Психологічна підтримка дітей у кризових ситуаціях: теорія і практика. Київ : Логос, 2020. – 216 с.
3. Збірник методик для діагностики психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів : метод. посіб. / О. М. Кокун та ін. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2011. 281 с.
4. Лушин П. В., Сухенко Я. В. Системна резильєнтність: екофасилітативна перспектива (на прикладі батьківсько-дитячих стосунків). *Вісник післядипломної освіти: збірник наукових праць. Серія «Соціальні та поведінкові науки; Управління та адміністрування»*. 2025. Вип. 31(60).
5. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. Київ : Видавництво Інституту психології ім. Г. С. Костюка, 2006. 256 с.
6. Панок В. Г., Ткачук Т. І. Технології психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинилися у складних життєвих обставинах. Київ : Ніка-Центр, 2021. 118 с.
7. Пінчук Н. І. Роль стилів сімейного виховання у розвитку резильєнтності підлітків. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: педагогіка та психологія*. 2024, № 5. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-9199-2024-5-10-02>
8. Професійне самовизначення старшокласників в умовах освітнього округу : навч. посіб. / Л. А. Гуцан та ін. Харків : Друкарня Мадрид, 2016. 220 с.
9. Психологічна допомога дітям у кризових ситуаціях: методи і техніки : метод. посіб. / З. Г. Кісарчук, Я. М. Омельченко, І. М. Біла, Г. П. Лазос ; за ред. З. Г. Кісарчук. Київ : Інститут Костюка, 2015. 232 с.
10. Психологія стресу та стресових розладів : навч. посіб. / уклад. О. Ю. Овчаренко. Київ : Університет «Україна», 2023. 266 с.

11. Савчин М. В., Василенко Л.П. Вікова психологія. Київ : Академвидав, 2005. 360 с.
12. Сичинська М. М. Батьківсько-дитячі взаємини як чинник формування резильєнтності в підлітковому віці : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2025. 412 с.
13. Стаднік А. В., Мельник Ю. Б. Шкала життєстійкості Коннора-Девідсона : метод. посіб. Харків : ХОГОКЗ, 2025. – 12 с.
14. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї : навч. посіб. Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2015. 136 с.
15. Титаренко Т. М. Психологічне здоров'я особистості : засоби самодопомоги в умовах тривалої травматизації : монографія. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. – 160 с.
16. ЮНІСЕФ. Психологічна підтримка дітей у кризових ситуаціях. Нью-Йорк : UNICEF, 2022. 56 с.
17. Baumrind D. Child Care Practices Antecedent Three Patterns of Preschool Behavior. *Genetic Psychology Monographs*. 1967. Vol. 75. P. 43–88.
18. Bronfenbrenner U. *The Ecology of Human Development*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1979. 330 p.
19. Costa P. T., Jr., McCrae R. R. Four ways five factors are basic. *Personality and Individual Differences*. 1992. Vol. 13, No. 6. P. 653–665.
20. Connor K. M., Davidson J. R. T. Development of a new resilience scale : The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety*. 2003. Vol. 18, No. 2. P. 76–82.
21. Csikszentmihalyi M. *Flow : The Psychology of Optimal Experience*. New York : Harper & Row, 1990. 303 p.
22. Eysenck H. J. *The Structure of Human Personality*. London : Routledge, 1970. 476 p.
23. Goto R., Pinchuk I., Kolodezhny O., Pimenova N., Skokauskas N. Study Protocol : Adolescents of Ukraine During the Russian Invasion (AUDRI) Cohort. *BMC Public Health*. 2023. Vol. 23, article 1342. DOI: 10.1186/s12889-023-16070-3

24. Grotberg E. H. A Guide to Promoting Resilience in Children : Strengthening the Human Spirit. The Hague : Bernard van Leer Foundation, 1995. 56 p.
25. Grotberg E. H. Tapping Your Inner Strength : How to Find the Resilient Resources You Need to Thrive. Oakland, CA : New Harbinger Publications, 1999. 176 p.
26. Maccoby E. E., Martin J. A. Socialization in the Context of the Family : Parent–Child Interaction. *Handbook of Child Psychology*. Vol. 4 : Socialization, Personality, and Social Development. New York : Wiley, 1983. P. 1–101.
27. Masten A. S. Ordinary Magic : Resilience in Development. New York : The Guilford Press, 2014. 370 p.
28. Pinquart M., Kauser R. Do the associations of parenting styles with behavior problems and academic achievement vary by culture? *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*. 2018. Vol. 24, No. 1. P. 75–100.
29. Seligman M. E. P., Csikszentmihalyi M. Positive Psychology : An Introduction. *American Psychologist*. 2000. Vol. 55, No. 1. P. 5–14.
30. Southwick S. M., Charney D. Resilience : The Science of Mastering Life’s Greatest Challenges. 2nd ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2018. 330 p.
31. Ungar M. Multisystemic Resilience : Adaptation and Transformation in Contexts of Change. New York : Oxford University Press, 2021. 819 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Загальні питання анкети

Запитання для батьків:

1. Ваша стать.
2. Ваш вік.
3. Ваш сімейний стан:
 - Одружена(ий)
 - Цивільний брак
 - Розлучена(ий)
 - Окремо проживаємо / неодружена
 - Вдовець / вдова
4. Чи змінювали ви місце проживання в останні 3 роки?
5. Ви живете в Україні чи за кордоном?
6. Як на ваші стосунки з дітьми вплинула ситуація в Україні?
 - Зовсім не вплинула
 - Трішки вплинула
 - Частково вплинула
 - Вплинула в незначній мірі
 - Вплинула в деякій мірі
 - Значно вплинула
 - Дуже значно вплинула

Запитання для дітей:

1. Ваша стать.
2. Ваш вік.
3. Як на ваші стосунки з дітьми вплинула ситуація в Україні? Варіанти відповідей такі самі як в запитаннях до батьків.

4. Я відчуваю, що отримую достатньо уваги від мами. Варіанти відповідей для цього та наступних трьох запитань:

- Ніколи або майже ніколи
- Рідко
- Час від часу
- Часто
- Майже завжди або завжди

5. Я можу розраховувати на свою маму, коли мені потрібно виговоритись.

6. Я вважаю, що мій тато добре виконує свої батьківські обов'язки.

7. У мене є достатньо часу щоб спілкуватися з батьками.

Додаток В**Адаптація методики «Чотирьохфакторний опитувальник стилю виховання – Parenting Style Four Factor Questionnaire (PS-FFQ)»**

1. Я хочу, щоб моя дитина виконувала мої вказівки, оскільки за мною має бути останнє рішення
2. Я б хотів/хотіла бути другом, учителем і наставником для своєї дитини
3. Мені бракує суворості до моєї дитини, щоб вчасно вплинути на її поведінку шляхом покарання
4. Я даю своїй дитині повну свободу дій без будь-якого контролю і вимог
5. Мені бракує терпіння, щоб вислуховувати виправдання дитини за будь-які її помилки
6. Я намагаюся дізнатися побажання дитини, коли щось для неї купую
7. Коли моя дитина отримує низькі оцінки, я відмовляюся від будь-яких покарань і розумію, що наступного разу в неї все вдасться краще
8. Через свій сум та/або пригнічення я виявляю замало турботи і втрачаю глибокий емоційний зв'язок зі своєю дитиною
9. Я глибоко переконаний/переконана, що майбутнє моєї дитини залежить від мене, тому вона повинна дотримуватися чіткого розпорядку дня
10. Важливі рішення у нашій родині приймаються разом з дітьми
11. Я даю винагороду своїй дитині за те, що вона слухається мене та поводить себе добре
12. Мені бракує часу вислуховувати потреби і бажання дитини, оскільки у мене багато роботи та/або хатніх обов'язків
13. У мене є чіткі очікування щодо того, як має поводитися моя дитина
14. Оскільки я розумію сильні та слабкі сторони своєї дитини, я встановлюю для неї певні правила і у разі потреби делікатно виправляю її
15. Хоча у мене є цілі і плани щодо майбутнього моєї дитини, мені бракує суворості, щоб чітко їх дотримуватися

16. Я відчуваю, що мені бракує сил, щоб подбати про добробут моєї дитини через високий рівень стресу і напруги
17. Я віддаю перевагу фізичним покаранням, оскільки впевнений/впевнена, що моя дитина не буде прислухатися до моїх порад
18. Моя дитина матиме повну свободу у виборі професії, а я допоможу їй поставити перед собою реалістичну мету
19. Я відчуваю, що я дуже поблажливий/поблажлива до своєї дитини, оскільки батьки суворо мене виховували
20. Я відчуваю, що не надто переймаюсь потребами чи неналежною поведінкою своєї дитини, адже надаю більше уваги власним вподобанням та бажанням
21. Я проти того, щоб моя дитина витрачала гроші на власний розсуд
22. Я ніжно і лагідно нагадую дитині про можливі наслідки, коли вона порушує встановлений розпорядок дня
23. Мені подобається бути ласкавим/ласкавою зі своєю дитиною
24. Моя дитина має змогу цілком самостійно приймати рішення, оскільки я досить зайнятий/зайнята і в мене мало часу піклуватись про неї
25. Покарання, яке я застосовую до дитини, залежить від мого настрою
26. Моя дитина вмовляє мене не карати її, якщо вона зробила щось погане
27. Я погрожую своїй дитині покаранням, проте я насправді не застосовую його через свою поблажливість
28. Я не маю жодного уявлення про життя моєї дитини поза межами дому, оскільки я маю серйозні життєві проблеми
29. Коли моя дитина не слухається, я сварю і критикую її з нестримним гнівом
30. Незважаючи на свою зайнятість, я знаходжу час, щоб відвідати школу своєї дитини, поспілкуватися з її вчителями та дізнатися про її успіхи
31. Я відчуваю, що через мою надмірну любов і прихильність до дитини, вона втратила здатність до самодисципліни
32. Я вважаю за краще уникати пояснення дитині, куди я йду або чому запізнююся

Інструкція: Прочитайте кожне твердження. Оцініть, наскільки часто ви проявляєте певну поведінку, описану у твердженні, у звичних ситуаціях із дитиною. Тобто: якщо така поведінка майже ніколи не трапляється – обираєте «Ніколи». Якщо майже завжди – «Завжди». Решта варіантів відображають проміжні стани.

Якщо у вас двоє чи більше дітей підліткового віку, відповідайте узагальнено про всіх. Тут немає правильних чи неправильних відповідей, важливо, щоб вони були щирими та відповідали вашому реальному досвіду.

Обрахунок результатів здійснюється шляхом підрахунку балів за обраним варіантом відповіді ніколи – 1 бал; рідко – 2 бали; час від часу – 3 бали; часто – 4 бали; завжди – 5 балів відповідно до ключа.

Шкала життєстійкості Коннора-Девідсона

1. Я здатний адаптуватися, коли відбуваються зміни.
2. Я можу впоратися з усім, що трапляється на моєму шляху.
3. Я намагаюся бачити гумористичну сторону речей, коли стикаюся з проблемами.
4. Подолання стресу може зробити мене сильнішим.
5. Я схильний відновлюватися після хвороби, травми чи інших труднощів.
6. Я вірю, що можу досягти своїх цілей, навіть якщо є перешкоди.
7. Під тиском я залишаюся зосередженим і чітко мислю.
8. Мене нелегко розчарувати невдачею.
9. Я вважаю себе сильною людиною, коли маю справу з життєвими викликами та труднощами.
10. Я здатний справлятися з неприємними або болючими почуттями, такими як смуток, страх і гнів.

Інструкція до тесту:

Це опитування допоможе дізнатися про твою стресостійкість. Прочитай кожне твердження і вибери один варіант відповіді, який тобі більше підходить. Якщо така ситуація не траплялася з тобою, подумай, **як би ти почувався (почувалася) в такому випадку.**

Познач:

- **Зовсім не вірно** – якщо це зовсім не про тебе.
- **Рідко вірно** – якщо так буває дуже рідко.
- **Іноді вірно** – якщо це трапляється час від часу.

- **Часто вірно** – якщо так буває досить часто.
- **Майже завжди вірно** – якщо це майже завжди про тебе.

У тесті немає правильних або неправильних відповідей – просто відповідай так, як є насправді.

Додаток D**Описи тренінгових вправ психокорекційної програми розвитку резильєнтності та емоційної стабільності дітей підліткового віку****1. Вправа «Моє дерево життя»****Мета:**

Сформувати усвідомлення власних сильних сторін, життєвих ресурсів та джерел підтримки.

Матеріали:

Великі аркуші паперу, кольорові олівці або маркери.

Час виконання: 10–15 хвилин.

Інструкція:

1. Психолог роздає дітям аркуші та пропонує намалювати символічне «дерево».
2. **Коріння** – що мене підтримує (люди, цінності, досвід).
3. **Стовбур** – мої сильні риси.
4. **Гілки** – мої мрії, прагнення, те, до чого я хочу рухатися.
5. Після виконання проводиться коротке обговорення в колі.

Очікуваний результат:

Підлітки краще усвідомлюють власні ресурси та відчувають більше внутрішньої підтримки.

2. Вправа «Павутина довіри»**Мета:**

Розвинути навички взаємопідтримки, актуалізувати досвід довіри до інших людей.

Матеріали: клубок ниток або мотузка.

Час: 7–10 хвилин.

Інструкція:

1. Діти стають у коло.
2. Психолог тримає клубок і називає ім'я учасника, якому довіряє певну позитивну якість («Я передаю нитку Марії, бо вона уважна»).
3. Потім кидає клубок іншому учаснику.
4. Процес повторюється, доки не утвориться «павутина».
5. Обговорення: що допомагає довіряти одне одному?

Очікуваний результат:

Підсилення відчуття єдності, зменшення тривожності, формування позитивної атмосфери.

3. Вправа «Емоційний термометр»

Мета:

Навчити дітей розпізнавати власні емоційні стани, визначати їх інтенсивність і реагувати на них усвідомлено.

Матеріали:

Схема «термометра» або картки із шкалою від 1 до 10.

Час: 10 хвилин.

Інструкція:

1. Психолог демонструє шкалу інтенсивності емоцій.
2. Діти визначають свій «емоційний градус» на початку заняття.
3. Обговорюють, які думки або ситуації підвищують інтенсивність емоцій.

4. В кінці заняття учасники повторно позначають рівень і порівнюють зміни.

Очікуваний результат:

Підвищення самоусвідомлення, зниження емоційної імпульсивності.

4. Вправа «Рюкзак сили»

Мета:

Підсилити віру у власні можливості, актуалізувати досвід успішного подолання труднощів.

Матеріали:

Аркуші паперу, фломастери.

Час: 10–12 хвилин.

Інструкція:

1. Психолог просить уявити «рюкзак», який дитина бере з собою у складні життєві ситуації.
2. Учасники записують або малюють:
 - свої якості, які допомагають долати труднощі;
 - життєвий досвід, яким можна пишатися;
 - людей, до яких можна звернутися по підтримку.
3. Діти презентують одну-дві позиції групі (за бажанням).

Очікуваний результат:

Підвищення впевненості, розвиток позитивного самообразу та внутрішньої опори.

Шаблон роздаткового матеріал для тренінгу

ЕМОЦІЙНИЙ ТЕРМОМЕТР

Інструкція для учасника:

Познач на шкалі рівень своїх емоцій зараз. Обери число, яке найбільше відповідає тому, як ти почуваєшся.

1 – спокійний стан

10 – дуже сильне переживання або напруга

ШКАЛА

0 ————— 10

| | | | | | | | | | | |

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Що я відчуваю? (короткий опис)

.....

Що мені допоможе зменшити напругу? (ідейний банк)

- ☐ Глибоке дихання
- ☐ Пауза і відпочинок
- ☐ Розмова з кимось
- ☐ Рух, фізична активність
- ☐ Музика / творчість
- ☐ Обійми
- ☐ Інше:

Шаблон роздаткового матеріалу до Додатку

РЮКЗАК СИЛИ

Інструкція:

Уяви, що в тебе є особливий рюкзак, який допомагає долати складні ситуації. Заповни його тим, що допомагає тобі триматися, відновлюватися та рухатися вперед.

1. Мої внутрішні якості (те, що мені допомагає)

-
-
-

2. Люди, на яких я можу покластися

-
-
-

3. Мої досягнення, досвід і моменти, коли я впорався/лась

-
-
-

4. Фрази-підтримки, які я можу сказати собі у важкі моменти

- «.....»
- «.....»
- «.....»